

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ ROZBUDOVA DERZHAVY

ЖУРНАЛ ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ ДУМКИ

З М І С Т :

СТУДІЇ	стор.
Любомир Винар — Молдавська концепція Б. Хмельницького в рр. 1648 - 1653	1
Володимир Янів — До проблеми інстинкту боротьби в творчості Шевченка	9
ДО ПРОБЛЕМАТИКИ СОВЕТОЗНАВСТВА	
Богдан Винар — До питання українсько-російських економічних взаємин	19
О. Юрченко — Державний статус УСРР і характер її держ. зв'язків з РСФСР.	33
Микола Величківський — До питання економічної системи СССР	40
Дмитро Андрієвський — Два роди збірної свідомості	45
ДОКУМЕНТИ	
Юрій Липа — Провінція	49
РЕЦЕНЗІЇ	
Б. В. — RUSSIA AND HER COLONIES BY WALTER KOLARZ. Published in the United States of America in 1952 by Frederick A. Praeger, Inc., Publ.	53
MISCELLANEA	
Одне "еси" у Шевченка	55
До етимології слова "коляда"	56

1957

РІК ІХ

БЕРЕЗЕНЬ - КВІТЕНЬ

Ч. 21

GOLDEN GATE Publ. Co. Ltd.

P. O. BOX 1101, STN. "D"
TORONTO 9, ONT. CANADA

ROZBUDOVA DERZHAVY

Ukrainian Bi-Monthly Journal

**Published by the GOLDEN GATE Publ. Co. Inc.
P. O. Box 15 Stn. "B", Hamilton, Ont. Canada**

* * *

Subscription: Yearly \$3. Single Copy \$0.50
Cheques payable to: Golden Gate Publ. Co.
Managing Office: "Rozbudova Derzhavy"
P. O. Box 15 Stn. "B", Hamilton, Ont. Canada

* * *

Editor's Adress: Dr. BOHDAN WYNAR
P. O. Box 1864 Denver 1, Colo., U. S. A.

CONTENTS

	Page
L. Wynar: Concepts of Moldavian policy of Bohdan Khmelnytsky in 1648—1653	1
V. Janiv: The instict of struggle as posed in the works of Shevchenko	9
B. Wynar: Economic relations between the Ukraine and Russia	19
O. Jurchenko: Legal status of the Ukrainian SSR as a state and its relations with the Russian SFSR.	33
M. Velychkivsky: Some aspects of soviet economic activities	40
D. Andrievsky: Two forms of collective consciousness	45
J. Lypa: The countryside	49
Book reviews	55
Miscellanea	55

TORONTO - DENVER

VOL. IX

MARCH - APRIL, 1957

No. 21

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

Рік IX

БЕРЕЗЕНЬ - КВІТЕНЬ, 1957

Ч. 21

СТУДІЇ

Любомир Винар

Молдавська концепція Богдана Хмельницького в роках 1648 - 1653

I.

Дослідники козацької держави Богдана Хмельницького присв'ятили відносно мало уваги аналізу українсько-молдавських взаємин часів Великої Революції, а вслід за цим самій молдавській концепції козацького Гетьмана. Молдавія весь час була під впливом староукраїнської культури. Рівно ж економічно ця країна була тісно пов'язана з Україною. За часів Богдана Хмельницького і молдавського господаря Василя Лупула Молдавія відограла роль в творенні козацької держави і в плянах великого Гетьмана.

На вступі слід зазначити, що молдавська концепція у визвольній боротьбі Богдана Хмельницького не була нова й оригінальна. Це було лише вдатне продовження козацької молдавської концепції з другої половини XIV-го століття.

В своїй праці про козацькі походи в Молдавію¹⁾ я старався на підставі історичних джерел і літератури висвітлити причини, що зумовили протягом одного півстоліття понад двадцять значніших козацьких походів на Молдавію. Я прийшов до висновку, що стимулюючим чинником цих походів була природна експансія українців на південь, яка при наявності певних політично-соціальних обставин створила специфічну козацьку молдавську концепцію.

Починаючи вже від молдавського походу (1563) кн. Дмитра Вишневецького-Байди, козаки намагаються опанувати молдавську землю і заснувати молдавське князівство, що з часом могло стати своєрідною буферною республікою низового лицарства. Від часів молдавського господаря Івоні (1572-74), прозваного Русинном, козаки вже явно втручаються у внутрішнє політичне життя Молдавії. Не підлягає сумніву, що вони бажали закріпити за собою в Молдавії владу. Козацькі акції знаходили підтримку в молдавській народній гущі. Крім того там проживало чимало українського населення, яке виемігрувало в Молдавію з уваги на репресії польсько-литовського правительства.

Майже у всіх працях українських дослідників різних історичних шкіл козацькі молдавські походи XVI-го століття оцінено як грабіж-

¹⁾ Любомир Винар: "Козацькі походи на Молдавію в другій половині XVI-го століття". (Готова до друку).

ницькі виправи за наживою. Для прикладу наведемо думку одного з визначних дослідників козаччини XVI-го ст. д-ра Мих. Антоновича, який в своїй цінній студії про Наливайка між іншим пише: “Ні в XVI-му, ні навіть у початках XVII-го століття не виступало серед козаків бажання захоплювати і опанувати на стало укріплені пункти; все завершувалося тільки плундруванням та здобиччю”²⁾). Подібна оцінка рачної козацької діяльності теж у інших видатніших українських істориків.

Хиткість цих висновків унагляднюють хоч би часи господарювання Івана Підкови, коли адміністрація молдавських земель була віддана в козацькі руки. Подібне явище занотовуємо у всіх пізніших виправах козаків, коли їм вдавалося, хоч на короткий час, закріпити в Молдавії свою владу. Змагаючи до мілітарного і політичного підпорядкування Молдавії, козаки відповідно наголошували своєрідну “політику сили” відносно широких верств молдавського населення. При чому несталисть і віроломність молдавського боярства зумовили козацьку обережність і у відношенню до молдавського простолюддя, яке назагал симпатизувало козацьким починам. При реалізуванні тієї козацької концепції Молдавія мала стати буфорною державою українського півдня, захищаючи Україну від її неспокійних сусідів. Якщо в другій половині XVI-го століття козацька молдавська політика проявлялася більш стихійно й доволі незорганізовано, то в роках 1648-53 молдавська концепція була логічно продумана до деталей Богданом Хмельницьким і набрала чітко окреслених форм.

* * *

На два роки перед вибухом української національно-соціальної революції, очоленої Б. Хмельницьким, у часах т. зв. “золотої спокою”, знаходимо цікавий документ, що частинно насвітлює українсько-молдавські взаємини. Над цим документом довше затримаємося. На увазі маємо скаргу снятинського старости П. Потоцького на провідних міщан міста Снятина, які переселилися з міста на молдавську територію і відказалися визнавати владу старости та на спілку з мешканцями молдавських сіл підняли повстання. Документ має дату 2-го листопада 1646 р.

Шляхтич Балинецький в імені снятинського старости оскаржував Степана Геніка, Дурейка Кравця, Леся Войтовича, ... Максима Климка, Остапа Коваля, Скобеня Салика і других “*principales totamque communitatem oppidi atque suburbi Sniatinensis, aliosque ipsorum multos complices et autores, quorum nomina et cognomina ipsi melius norunt idco. Quia ipsi inter se, inprimis mutua sediciosa conspiratione praetensa quasi maiori quaedam quam par est uti fruendi libertate in contrarium vero legum publicarum*”³⁾). Вище наведені учасники “заговору” агітували серед численних кругів громадянства Снятина за переселен-

²⁾ Мих. Антонович: “Студії з часів Наливайка” (I-IV). Праці Українського Історичного Філологічного Т-ва в Празі, т. IV., ст. 63, Прага 1942.

³⁾ “Воссоединение Украины с Россией” (Документи и материалы), т. 1, № 265, ст. 442, Москва 1954, В-во Академії Наук СРСР. — В перекладі: “Провідників і всю спільноту міста та передмістя Снятина та многих інших їхніх спільників і дорадників, яких імена й прізвиська самі краще знають в цій справі. Бо вони передтим між собою зробили заговорі ворохобників під приводом користування більшою якоюсь свободою, як належить їй уживати, в дійсності всупереч публічним законам.

ням “з жінками, дітьми і всім своїм домашнім господарським знаряд-
дям”⁴⁾ до Молдавії. Проте за словами Балицького на самому підбурю-
ванні людей до еміграції не покінчилося. Змовники рівночасно бажа-
ли покарати підстаросту снятинського Мартина Кобилинського й зго-
ворилися на його життя. Мешканці Снятина спершу вислали на гра-
ницю Молдавії своїх відпоручників, які мали порозумітись з тамош-
нім населенням. Дня 5-го серпня 1646-го р. проводирі цього малого
повстання відмовили послуху снятинському старості Потоцькому. Рів-
ночасно в церкві грецького обряду зложили присягу на зброю, що по-
ведуть боротьбу проти снятинського старости і магістрату. Проте мі-
щани Снятина ще не важилися підносити явне повстання і вислали
до теребовельського гродського суду жалобу на старосту, а на руки
польського короля петицію про покарання старости і віддачу 2,000
польських фльоренів, які Потоцький підступом від них зібрав. За ко-
роткий час одержали від короля охоронний лист і в торговий день,
коли в Снятин з’їхалося багато дооклишніх людей, перебрали владу
в місті. Цікаво зазначити, що велику роль в тих розрухах грав якийсь
молдаванин Цинта, один з головних персонажів цих подій. Не знати, як
довго в місті тривала влада снятинських міщан, але вже 17-го серпня
ц. р. король Володислав IV надіслав універсал зі заявою: “Rozkazuje-
my wam i powtóre, abys’cie pocluznymi byli i bez trudnos’ci we wszys-
tkim staros’cie swemu czynili. Inaczey tedy nie uczynicie, pod laska nasza
i pod surowym karaniem”⁵⁾). Звичайно, після цього декрету багато мі-
щан виїхало до Молдавії, а інших староста позаарештовував.

Два вище згадані документи свідчать про своєрідну співпрацю
між українським міщанством і молдавським людом та їхню боротьбу
проти правительства. Отже в прикордонних смугах Молдавії і Покут-
тя, два роки перед всенароднім повстанням, були місцеві розрухи. Це
явище пояснює нам пізнішу боротьбу молдаван проти свого господа-
ря за допомогою козаків і українського міщанства з Покуття. Рівночас-
но документи свідчать про українських виходців у Молдавію, подаль-
ше від утиску польського правительства.

II.

Молдавія часів Богдана Хмельницького входила в сферу безпосе-
редніх турецьких впливів подібно, як її сусіди: Валахія (Мунтяни)
і, до певної міри, Семигород. Від 1634-го року на молдавському госпо-
дарському стільці сидів Василь Лупул, з походження грек або альба-
нець. Румунський історик Йорга пише, що він був вихований “in the
school of pompons absolutism of Radu Mihnea, merely brought to Jassy
the costumes and ideas of Constantinople”⁶⁾). Лупул, подібно до своїх
попередніх молдавських господарів, був людиною фальшивою і хи-
трою. Він планував поширити своє володіння на сусіднє валаське го-
сподарство і семигородське князівство⁷⁾). Лупул жив у дуже приязних

4) Там же

5) Цитована праця, № 266, ст. 446

6) N. Jorga: History of Roumania, p. 163, London 1925

7) N. Jorga: Basile Lupu, prince de Moldavie, comme successeur des Empereurs d’Orient dans la tutelle du Patriarch de Constantinople et de l’Elgise orthodoxe (1640 - 1653) — Bulletin de la section historique de l’Academie Roumaine, Bucuresti 1914.

взаємних з Польщею і навіть старався одержати польський шляхетський індігенат. Свою дочку Олену видав за литовського князя Радзівіла — це опісля мало вплив на відносини Хмельницького з Радзівілом.

У відношенні до Туреччини молдавський господар був лояльний і точно вплачував щорічний гарач. Слід зокрема звернути увагу на нестійкість Лупула в його політичних потягненнях супроти своїх сусідь. Цей факт опісля відіграв неабияку ролю в його зносинах з Б. Хмельницьким. Для прикладу згадати хоч би таку подію: 9-го серпня 1643-го р. на двір семигородського князя Юрія І-го Ракочі прибули післанці від Януша Радзівіла з проською посередництва в матрімоніальних замірах литовського князя. Ішлося про дочку Лупула — Олену. Як згадує М. Кордуба: “Зі страху, щоби Лупул не представив в Царгороді його зносин з Радзівілом в ложнім світлі і не викликав якоїсь затії, рішився Ракочі його упередити”⁸). Побожування семигородського князя були зовсім оправдані: ніхто не міг бути певним, що Лупул додержить свого слова, чи взагалі будь-якого політичного договору. Б. Хмельницький, виступаючи на східньо-європейській політичній арені, мусів брати до уваги свого південного сусіда з пропольським наставленням.

Перші вістки про зносини козацького гетьмана з Молдавією знаходимо вже у 1648-му р. В рапорті шляхтича Мясковського від 31-го січня 1649-го р. читаємо, що “Хмельницький хоче заволодіти князівством Руським і Молдавським і веде широкі переговори з Князем Волоським (при помочі православних ченців) про розділ нашої шкури”¹⁰). Копію цього листа під датою 20. II. 1649 р. знаходимо в реляції папського нунція Іоанна де Торреса¹¹). В наступному звіті від 1-го лютого 1649 р. Мясковський доносив ще більш сенсаційну вістку, мовляв: “Лупул прислав Хмельницькому подарунки і тепер намовляє його звернутись проти нас (Польщі) та обіцяє йому допомогти всіма своїми військами стати Князем Руси, і навіть про мирному уступити, коли він захоче, Волоське Князівство. Про це ведуться переговори через грецьких ченців, які нам про це сказали. Патріярх (Паїсій) спішно виїхав у Московію, щоб наклонити Великого Князя до союзу з Князем волоським проти нас”¹²). Крім того слід згадати, що в поляків знаходиться лист Хмельницького з осені 1648 р. до турецького султана. В листі Хмельницький згадував про завоювання “більшої половини пельського королівства”, а також “повторював свою просьбу нагородити його за службу господарством волоським, відібравши його від зрадника — теперішнього господаря”¹³). Всі вищенаведені документи вказують, що Б. Хмельницький в першому періоді боротьби 1648-го р. був надзвичайно зацікавлений Молдавським Князівством і вів перего-

⁸) М. Кордуба: Боротьба за польський престіл по смерті Володислава IV. Жерела т. V, ст. 7. Видання НТШ, Львів 1911.

¹⁰) В. Липинський: Україна на Переломі, ст. 262, прим. ч. 52, Відень 1920.

¹¹) “Донесення папського нунція, Іоанна Торреса, архієпископа адрианопольського, о событиях в Польще во время востания Богдана Хмельницкого” ст. 132, Киев 1914.

¹²) Як зазначає Липинський (цит. праця ст. 269), цього уривка з листа немає у 1-му томі Пам'яtnиків Київської Комісії (вид. 1898 р. ст. 330). Натомість цей уривок знаходиться у копії згаданого листа Торреса, пересланий до Риму.

¹³) Михайло Грушевський: Хмельниччина в Розсвіті, ст. 132, прим. ч. 2, Київ - Відень 1922.

вори з Лупулом. Розглядаючи проблему автентичности листа Хмельницького до турецького султана, не бачимо причини заперечувати правдивість цього листа, як це робить Грушевський¹⁴), який взагалі пише, що волоська політика Хмельницького нам неясна. Автентичности листа немає потреби тимбільше брати під сумнів, бо вже в 1648 р. існували важливі політично-економічні договори між Б. Хмельницьким і Портою. Завдяки праці д-ра Омеляна Прицака: "Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 року"¹⁵) сьогодні маємо нове насвітлення взаємовідносин України з Туреччиною в першому році революції. Автор, на основі записок тогочасного турецького історика Насімі (уступ "Козацькі справи"), приходять до висновку, що турецько-український договір "можна датувати тільки місяцем червнем"¹⁶). Цей договір на думку проф. О. Оглоблина був логічним наслідком українсько-кримського договору, але він відкривав перспективи для дальших міжнародно-правних та державно-політичних акцій Богдана Хмельницького¹⁷). На мою думку одною з перших таких міжнародних акцій Б. Хмельницького була саме його молдавська політична концепція, яка вже мусіла мати початок в перших місяцях 1648-го р. і проявилася наразі в гнучких дипломатичних пертрактаціях між Україною, Туреччиною і Молдавсю. Хмельницький знав, яку роль може відіграти Молдавія і тодішній господар Лупул, прихильник Польщі. Отже слід було протидіяти. Він за всяку ціну бажав опанувати Молдавію і приєднати на свою сторону населення цієї країни. Тому, що Молдавія була васалем Порти, Хмельницький звернувся туди, як рівнож і до Криму, який дуже часто вміщувався в політичне життя Молдавії. Крім цього, в тому часі йому велику користь міг принести союз з Портою і Кримом з уваги на мілітарну допомогу проти Польщі, яка організувала всі сили для боротьби з козаччиною.

Між іншим, кримський хан Іслям Гірей, згадуючи про великий полон з українських земель, оправдує його теж тим, що "руси" захопили і посадили свою залогоу в Тягині і Аслан-Городоку, як також "побудували лінію із більше як двадцяти укріплень. Якщо ще в цьому році термітиметься, то вони заволдіють усім Акерманським віляєтом і всіми молдавськими землями"¹⁸). Можливо, що у березневих переговорах 1648 р. Хмельницького з ханом була заторкнена рівнож справа Молдавії. Татарський хан висунув згодом свою концепцію відносно залежності Хмельницького від Порти, мовляв: "Якщо Аллах схоче, в мене єсть плян, щоб руський король (Хмельницький — Л. В.) назначався правительством так, як молдавський"¹⁹). Отже в турецько-татарських політичних кругах вже в 1648 р. була мова про козацького гетьмана, який з часом може стати ленником Порти, подібно, як молдавський господар Лупул. Звичайно, по перемозі Б. Хмельницького

14) Там же.

15) Омелян Прицак: Союз Хмельницького з Туреччиною 1648 р. Записки Наукового Т-ва ім. Шевченка, т. 156, ст. 143-160, Мюнхен 1948.

16) Цит. пр., ст. 147.

17) Проф. О. Оглоблин: Хмельниччина і Українська Державність, ст. 17, Нью-Йорк 1954.

18) Прицак — цит. пр., ст. 159 (Насіма, IV⁴, ст. 285-287. Додаток: Про козацькі справи).

19) Прицак — цит. пр., ст. 159. (Додаток...)

під Жовтими Водами і Корсунем, сусідні держави ставилися до нього з належною повагою. Якщо прийняти лист Хмельницького з осені 1648 р. до султана за автентичний, тоді слід підчеркнути бажання гетьмана зайняти сумежну Молдавію і приєднати її до українських земель. Вище згадувані реляції Мясковського перебільшені, зокрема, якщо йдеться про добровільне зречення Лупула з господарського стільця Молдавії в користь Хмельницького. Інформація ченців, на яких він покликається, могла бути тенденційною з наміром внести заколот у приязні зносини Польщі з Молдавією. Реляції Мясковського проте підтверджують зносини Молдавії з козаками і оживлений обмін послами з обох сторін, як також вимушену уступчивість Лупула. Причина цієї облесности господаря Молдавії мала куди глибші коріння. Козацька революція у своїй початковій фазі знайшла живий відгомін у деяких округах Молдавії, зокрема тих, що граничили безпосередньо з Україною. На увазі маємо льокальні повстання молдавського простолюду проти Лупула і молдавського боярства. Розрухи зачалися в 1648 р. і не втихали аж до 1653-го. Повстанців популярно звали "левенцями". Вони дуже часто переходили в Галичину й на Поділля, де разом співдіяли з тамошніми повстанцями. Отже була спільна мова між молдавським і українським селянством. Про це свідчить теж наведений нами документ з 1646 р. про розрухи в Снятині. Ще в моїй праці про козацько-молдавські взаємини в XVI-му ст. я виявив участь молдаван у козацьких загонах. Останніми часами цінні завваги про участь молдаван у козацькому війську Хмельницького опублікував советський історик А. Ермоленко²⁰). Не зважаючи на ненауковий марксистівський підхід до своєї праці, автор у деяких місцях подає цікаві завваги. Він зазначус, що "селянський рух в Буковині, що входила в склад Молдавії, особливо посилювся, коли армія Хмельницького вступила на територію Галичини"²¹). Думасмо, що в плянах Хмельницького було посилити цей революційний рух молдавського населення, в рядах якого було чимало українців. Проте, будучи в розгарі війни з Польщею, Хмельницький не мав змоги безпосередньо допомогти молдавським повстанцям. Їм допомагали загони карпатських опришків, які одначе не були численні²²). Це й була одна з основних причин швидкої ліквідації (хоча неповної!) молдавським боярством місцевого повстання, очоленого Григорієм Угерницьким, Микиткою Горбачиком, Лесем Березовським й іншими отаманами. В кожному разі повстання молдаван було таке сильне, що Лупул вже задумував утікати в сусідню Польщу²³) і там шукати допомоги. Розрухи молдавського селянства були для Лупула дуже небезпечні тому, що Україна була в огні революції, що дуже швидко міг перекинутись в Молдавію і знищити його господарську владу. Лупул тимбільше настрашився, як дізнався про заходи Хмельницького перед Портою в молдавських справах. Молдавський

²⁰) А. Ф. Ермоленко: Украинско-молдавские отношения в годы освободительной войны украинского народа (1648 - 1654). Збірник: Воссоединение Украины с Россией, Москва 1954.

Idem: Зв'язки України з Молдавією під час визвольної війни українського народу. Вісник А.Н. У.Р.С.Р., Київ, вид. XXIV, ч. 10 (203) за жовтень 1953.

²¹) А. Ф. Ермоленко: Збірник, ст. 227.

²²) І. П. Крип'якевич: Богдан Хмельницький, монографія, ст. 392, Київ 1954.

²³) Manuscripta Martini Golinski, p. 135.

господар за всяку ціну бажав увійти в дипломатичні зносини з Хмельницьким.

В жовтні 1648 р. прибули до Яс козацькі послы з певними вимогами козацького гетьмана. Хмельницький домагався, щоб молдавський господар не пропускав з України на молдавську територію польських шляхтичів і купців та щоб затопив усі пороги на Дністрі²⁴). На маргінесі слід зазначити, що Львів, Луцьк і Кам'янець Подільський ввесь час вели яваву торгівлю з Ясами, Сучавою, Сорокою і іншими молдавськими містами. Отже дуже часто польські та українські купці їздили зі своїми товарами на молдавські ярмарки, а молдавські купці привозили свій крам в Україну і Польщу. Велика частина доходів Лупула приходила з митного цла. Не зважаючи на те, молдавський господар обіцяв виконати вимоги Б. Хмельницького, побоюючися в першу чергу домашньої революції та інтервенції козацьких військ Хмельницького. Лупул старався лявірувати між козаками та Польщею, вибікуючи, котра сторона буде сильнішою.

* * *

Богдан Хмельницький знав правдиве обличчя Лупула й його облудну гру. Грек Остафій в московському Посольському приказі зізнавав, що воевода Василь вислав письмо кримському ханові з просьбою, щоб не давав військової помочі козакам. Друге письмо натомість вислав полякам, яким дораджував ударити на козаків, заки прибуде татарська допомога. Ці два листи дісталися в руки Гірея і він їх переслав Хмельницькому²⁵). Свідчення цього грека датоване 11-тим січня 1649 р. Він рівнож згадує про бажання козаків і татар наїхати на молдавську землю за дволичність Лупула. Тут слід відмітити вороже наставлення Криму до Молдавії, яке ще більш загострилося після відмови Лупула видати біженців-жидів з України — “кримському цареві”²⁶). Хмельницький вповні міг числити на військову допомогу кримських татар у своїх дальших плянах відносно Молдавії.

Із закордонною політикою Б. Хмельницького зв'язаний приїзд в Україну єрусалимського патріярха Паїсія. Хмельницький надавав його приїздові великої ваги. Він вислав до Молдавії (де саме перебував Паїсій) козацького полковника Мужиловського з великим почетом козаків-старшин. Слід зазначити, що Паїсій спершу був архимандритом Успенського монастиря в Молдавії, а в 1648 р. був вибраний єрусалимським патріярхом. Думаємо, що Мужиловський мав окрему місію до Лупула, в якого перебував патріярх. Ходило про заключення мілітарного союзу всіх православних держав як противагу лізі католицьких держав. До того союзу в першу чергу мала б належати Україна, Валахія, Молдавія і Москва. Паїсій, побуваючи в усіх вищезгаданих країнах, міг бути своєрідним лучником, за допомогою якого можна було б полагодити всі спори і непорозуміння. Крім того Паїсій, як єрусалимський патріярх, тішився великою повагою у всіх православних державах.

Саме в цьому часі почало назрівати непорозуміння між козацькою державою Хмельницького і московським царством. На запитання

²⁴) Jakoba Michalowskiego wojskiego lubelskiego, a pozniej kasztelana bieckiego, księga pamiętnicza . . . , st. 211, Krakow 1864.

²⁵) Воссоед. Украины с Росс., цит. пр., т. II, ст. 124, док. № 48.

²⁶) Там же, ст. 125.

патріарха, чому Хмельницький користується допомогою Порти, а не московського царя, козацький гетьман відповів, що “великий государь, помочи им, черкасом, учинити не изволил”²⁷). Згодом, коли Паїсій виїхав до Москви, Хмельницький вислав до переговорів з царем полковника Мужилівського, який їхав разом з Паїсієм. Хмельницький плянував за допомогою Паїсія розірвати московсько-польський договір з попередніх років. Місія Паїсія і Мужилівського скінчилася невдачею. Цікаво відмітити один епізод: Мужилівського спершу не хотіли допустити до царя — думні дяки московські між іншим так говорили: “И те его речи к делу непристойны, что ему при царском величестве от гетьмана дела объявляют”²⁸). Думні дяки радили Мужилівському списати всі пропозиції на папір, а вони їх предложать цареві. На це полковник відовів, що з наказу Хмельницького лиш безпосередньо цареві може передати прохання гетьмана, “а мимо де гетьманского приказа учинити ему ничего не мочно”. Дев'ятого травня 1649 р., після численних переговорів Мужилівського і Паїсія з царем і його боярами, Москва заявила, що війська на допомогу Хмельницькому не пішли, бо між Польщею і Московією існує мир. Отже до створення союзу православних держав не дійшло тому, що партнери московський і молдавський в тому часі не були зацікавлені цією важливою справою. Грушевський між іншим називає плянування союзу православних держав — “відродженням старої ідеї православної ліги на услугах української політики”²⁹). Лупул мріяв, щоб Польща якнайшвидше роздавила його великого сусіда, перед яким мусів удавати приятеля і виконувати його просьби. Союз православних держав був би для нього небезпечний через поширення авторитету гетьманської влади і на молдавські землі, де молдавани (міщани і селянство) не симпатизували з господарем. На основі згадуваних мною документів приходжу до висновку що, вже починаючи від 1648-го р., Богдан Хмельницький зачав реалізувати молдавську концепцію та думав про зайняття Молдавії. Свій плян задумував Хмельницький осягнути спершу за допомогою Порти. Коли це показалося неможливим, Хмельницький задумав бодай неутралізувати Молдавію, а зглядно польонофільськи настроєного Лупула, через союз православних держав. Не знаю, на якій джерельній основі д-р М. Андрусак твердить, що “гетьман шукав підпори для України в унії з Молдавією”³⁰). Не знати про яку унію йде мова й на яких постулятах вона мала б бути зреалізована? Знаючи наставлення Хмельницького і козаків до Лупула й його хитрої політики, сумніваємося, чи козацький гетьман думав про якусь “унію” з Молдавією того часу. Якщо б у 1648 р. вдалося було Хмельницькому виправити в Молдавію декілька козацьких полків, то крім створення “часової династичної опори для ролі України в системі Оттоманської Порти”, як зазначає Грушевський, був би ще один позитив: від Польщі раз на завжди відпав би скритий сателіт, що являвся гейби своєрідним “запіллям” Речі Посполитої. (Далі буде)

²⁷) Из дела о пребывании в Москве нерусалимского патриарха Пансия и его переговорах, которые он вел по поручению Богдана Хмельницкого, цит. пр., док. № 46, стор. 92.

²⁸) Цит. праця, ст. 95.

²⁹) Грушевський — цит. пр., ст. 132.

³⁰) Д-р М. Андрусак: Історія Козаччини, т. 2, ст. 42, Мюнхен 1946.

Володимир Янів

До проблеми інстинкту боротьби у творчості Шевченка

II

НЕ ВІЙНА ДЛЯ ВІЙНИ, А БОРОТЬБА ЗА ОСНОВНІ ВАРТОСТІ

В усіх цих картинах війни нема натяку на характер війни, нема також безпосередньої згадки про помсту (про помсту буде мова окремо), але навіть при мінімальнім знанні української історії, ці картини мусять викликати враження, що дія є в і д п о в і д д ю на щось, а спеціальна жорстокість більшости з них відразу насуває підозріння, що йдеться про почуття кривди й помсти. Цей момент не безпосередньої дії, а відповіді на якусь кривду є й у “Тарасовій ночі”²⁴), є й у “Виборі гетьмана”²⁵), коли до боротьби (змальованої знову здебільша дуже жорстоко) взиває “*прелютая година на Україні*”, чи конкретніше ситуація, в якій

“виростають нехрещені
Козацькі діти,
Кохаяться невінчані;
Без попа ховають;
Запродана жидам віра,
В церкву не пускають!...”

Дуже характеристично, що сліду *зистої спонтанної агресивности* в Шевченковій творчості сливе нема. Вона виступає чи не двічі тільки (в “І. Підкові” і “Гамалії”) при чому не треба забувати, що й “Гамалія” засадничо провадить наскок, який має “*братів визволяти*”. Але це вже сама акція є настільки динамічна й полонююча, що врешті-решт всі нею до тої міри захоплюються, що аж до висоти ідеалу підноситься зазив: “*Брати, будем жити, Будем жити, вино пи ги, Я ни г а р а б и т и, А курені к и л и м а м и, О к с а м и т о м криги*”. Сама війна починає отже виразно утотожнюватися із пригодництвом, із спеціальним стилем життя, зі здобичництвом. Цей самий елемент чистого пригодництва є в питанні Підкови: “*Де то быть роботи?*”, чи в його несподіваній децизії: “*Нехай ворог гине, Не в Синопу, отамани, Панове-молодці, А у Царград до султана, Поїдемо в гості!*”²⁶).

Звичайно, аналізований матеріал не дозволяє на висновки, чи це тому, що чистої агресивности мало в поезії Шевченка, що вона не характеристична для української вдачі, чи просто тому, що не було нагоди, щоб вона проявилася. Це ж самі обставини були такі, що треба було насамперед війни оборонної, чи війни за збереження певних цінностей, а не було можности поруч із ними вести ще й завойовицькі війни чи організувати здобичницькі походи. Але саме момент оборонної війни є дуже сильно зарисований: Цей момент є дуже виразний

²⁴) II, стор. 27 - 31; ситуація: стрічки 15 - 68; війна: 69 - 128, спеціально жорстокі описи: 109 - 128

²⁵) “У неділеньку, у святую”, IV, 139 - 141 зокрема рядки: 53 - 76

²⁶) II, 26/51-60

у названій “Тарасовій ночі”, коли Трясило, заки вступив у бій, обіз-
вався “Гіркими сльозами: “Бідна моя Україно, Стоптана ляхами’...”
Ці самі нотки у великій промові благочинного із “Гайдамаків”²⁷⁾:

“А ви Україну ховайте,
Не дайте матері, не дайте
В руках у ката пропадуть!
Од Конашевича і досі
По жар не гасне, люди мруть,

Конають в тюрмах, голі, босі...”
“Горе, горе!
..... Страшний суд
Ляхи в Україну несуть
І зарідають чорні гори”.

Щойно після цих і подібних картин наступас, як логічний висно-
вок, зазив до священної боротьби. Також цей рефрен, який повторя-
ється “*Ні жида, ні ляха!*”²⁸⁾ свідчить виразно, про що йдеться: про не-
залежність, про волю. Тому і “Кавказ”, який підходить не безпосеред-
ньо до нас, а до Черкесів (хоч, звичайно, аналогія є настільки сильна,
що самі зазиви до боротьби мають зобов’язуючу силу й для українців),
завзивас до оборонної боротьби й співає осанну борцям: “*Борітеся —
поборете, Вам Бог помагає; За вас сила, за вас воля І правда свя-
тая!*”

Оборонна війна, яка таким чином стає центральним мотивом твор-
чості Шевченка, близько зв’язана з питанням боротьби за якісні ва-
р т о с т и, і вона далеко від боротьби для боротьби. І ось виразний мотив
б о р о т ь б и з а в а р т о с т і приходить частіше: “*Віру рятувати*”
збирається Тарас Трясило²⁹⁾. “*Не кишені трусить*”, а “*братів визволя-
ти*” ідуть козаки із Гамалією³⁰⁾. Можна спорити із апотеозом Гуса,
але й він у шевченкових очах стає “*за євангеліє правди, за темні лю-
ди*”³¹⁾. Навіть образ крайньої жорстокості, зарізання дітей Гонтою,
намагається Шевченко роз’яснити певною вартістю, — засадою: “*не
я вбивало, а присяга*”³²⁾.

Досі сказане можна коротко зрезюмувати: Шевченко сам, як ди-
намічна натура, любить у картинах війни, і він оспівує минуле ге-
ройство справжніх лицарів, щоб заохотити до війни сучасників, які
затратили козацького духа. При тому в основному схвалює він тільки
оборонну війну, чи війну за вартості, а немає апотеози завойовництва,
імперіялізму. Щонайвище є деяке зрозуміння для пригодництва, але
й воно доволі невиразно зарисоване.

ТРАГІЧНЕ ВІДЧУВАННЯ БОРОТЬБИ

Коли однак хоробрість предків перевелася, то цікаво простежити,
як це так сталося, чи пак точніше проаналізувати вдачу українця саме
під аспектом боротьби й войовничості. В усій творчості Шевченка вра-
жає одне: при багатьох величній і могутніх картинах боротьби основ-
ний тон боротьби, за дуже малими винятками, залишається темний,
навіть понурий. Це не надмір внутрішньої енергії неминуче пхає нас
в обійми боортьби, як великої пригоди, як справжньої насолоди, як
цастя, а тільки відчуття війни як конечности, як морального імпера-

27) II, 85-86/1150-1195

28) II, 90/1338

29) II, 29/70

30) II, 158/43-45

31) III, 54/104-105

32) II, 117/2273-2274

тибу каже нам жертвувати справжнім щастям для обов'язку. Цей обов'язок часто приходиться окупити болючими жертвами, а жаль за тими жертвами спричинює, що тло є темне, безрадісне, без насолоди ризику, без щастя боротьби для боротьби. З морального боку саме така постава є впорядку, а навіть можна б сказати, що етично саме таке розуміння війни є правильне (якщо при тому не було б захоплення деякими дуже драстичними виявами жорстокости, як вияву помсти). Але саме така постава таки свідчить, що інстинкт боротьби для українця не надто характеристичний, бо він аж ніяк не виявляється в чистім конкістадорстві, в насолоді бою.

Можливо, що цей темний тон у боротьбі зумовлений історичною долею, яка нам не поскупила невдач; а втім це може й вияснювати, що постійні невдачі призвели до послаблення інстинкту боротьби, бо ж важко боротьбою захоплюватися, якщо вона не дає бажаних вислідів. Але не про інтерпретацію ідеться, не шукання причин нам важливе, — ми тільки констатуємо факти (бо ж інтерпретація могла б бути саме протилежна, що ми стрічаємо скрізь невдачі тому, що ми мало войовничі...)

Трагізм боротьби лежить у якійсь дивній приреченості на смерть. Боротьба не ввижається, як перемога, а як трагедія — особиста, родинна, — трагедія тісно пов'язана з неудачею. І тому при працянні молодого козака, який за звичаєм іде на Січ, *“всі троє разом за ридали”*³³). Бо козакування це перш-за-все смерть, яку Шевченко в різних формах оспівує: чи то співчуваючи дівчині, до якої козак не вернувся, поїхавши на *“криваве залицання”* й на козацьке весілля³⁴), чи описуючи таки просто смерть і похорони, як весілля із могилою³⁵).

“Найду собі чорнобривку
В степу при долині —
Високою могилоньку
На тій Україні.

На весілля товариство
Вийде погуляти,
Та понесе самопали,
Викотить гармати...”

Навіть захвалюючи боротьбу, Шевченко починає її опис від того, *“як ховали козака в зеленім байраці”*. Це трагічне призначення смерті для козака досягає іноді рідкої насичености, яка нагадує античні мітичні трагедії, коли доводилося ставати на прю з таємничою всепотужною майрою: Так напр. у картині того старого вже й німечного козака, який все віддав Україні, і майно і синів, але сам не здужав вже йти у поход, не здужав *“встать, руки на ворога піднять”*. Та проте умовини таки приневолити його піти відшукати трьох синів в козацькій обозі, і там з ними укупі й полягли. І як конклюдія:

“Усі ті могили — усі отакі:
Начинені нашим благородним трупом,
Начинені туго!”³⁶)

І це про ті могили *“з старцями божими по селах правдива дума не в села між людьми ходить”*. Подібні картини ще згущуються, коли ідеться про трагедії, що межували із національною катастрофою, як

33) III, 72/326-327

34) “Хустина” — IV, 41/16-18

35) IV, 184/21-28

36) Місяця із “Буває, в неволі” — IV, 225-228/80-81, 120-123, 27-29, 131-134

у випадку Берестецького поля, яке “на зотирі милі мене славні Запорожці своїм трупом вкрили”, при чому трупу було так багато, що гайвороння клювало тільки очі, а трупу не хотіло”³⁷⁾!

При тому може бути цікаво, що напр. неудачі поляків після катастрофи другої половини XVIII. ст. і пов'язане із ними терпіння призвело до спеціального культу терпіння, який отримав навіть окреме окреслення (церпенніцтво). Сліду того культу нема в Шевченка: смерть і терпіння є трактовані тільки в площині певної конечности, певного обов'язку, але вони не мають вартости самі у собі, їх ніколи не підносять до висот ідеалу.

Велике терпіння, зв'язане з війною, доводить навіть до засудження козакування, як пригодництва. Козак, який пішов “слави добувати”, залишивши “сиротою” старенькую матір, — “н е р о з у м н и й”. Його ї жде заслужена кара: каліцтво й самотня старість³⁸⁾.

Тому ї засуджена несправедлива війна, ведена ради ненаситного бажання слави одного з царів:

“У поле вийшли худосилі,
У полі бились, сиротили
Маленьких діточок своїх;
А в городі младії вдови
В своїх світлицях, чорноброві,
Запершись плачуть, на малих
Дітей взираючи. Пророка,
Свого неситого царя
Кленуть...”³⁹⁾

ПАСИВІЗМ СУЧАСНИХ

Коли боротьба та війна для Шевченка і, на його погляд, також для предків, — “славних прадідів великих”, як етична вартість мала певні обмеження, тоді одною з основних причин цілковитої невдачі войовничости в “правнуків поганих” є нестача вольовости, яка доходить до глибокого пасивізму. Цей пасивізм молодий Шевченко відчуває навіть сам в собі. Його перший Кобзар починається ще не протестом, не апелем, але спогодом і сумом, при чому одночасно в творчості звучить песимістично оте: не вернеться минуле, повторене розпачно у присвяті Основ'яненкові⁴⁰⁾.

“Поборовся б і я, може,
Як би малось сили,
Заспівав би, — був голосок,
Та позики ззіли”

Є це почування виразніше сформульоване, при чому Шевченко хоче тільки щоб ще раз усміхнулося його “серце на гужині” (радіючи новим добрим твором Квітки), “ноки ляжучу в гужу землю в гужій домовині”⁴⁰⁾. Таким чином видається Шевченкові, що він насамперед вмє за Україну тільки плакати чи проливати сльози⁴¹⁾. Звичайно, ці вислови почасти можна вважати літературною манєрою, зокрема

37) IV, 137/6-12

38) IV, 149-150

39) IV, 73/40-48

40) II, 22-24/32-37; 70-74; 102-104

41) II, 8-9/67-69; 12-14/27; 61-62; 81

коли зважити цілий сильно почуттєвий тон романтизму. Але це не тільки манера, коли напр. врешті-решт сам таки Шевченко здає собі справу, що “журбою не наклигу собі доли”, коли потім знову повторяє, що “журба не поможе”⁴²), коли певен пасивізм вдачі доводить до того розпачного виклику: “Скажи, що робити: Чи молитись, чи журити сь, Чи тім’я розбити?”⁴³).

Часом, навпаки, чорні картини й чорні думи доводять до бажання ще більшого забуття, як у тім вимовнім восьмистиху: Чого мені тяжко?, коли врешті поет доходить до висновку: “А люд нависний, Нехай скижснє... За к р и й, серце, озі!”⁴⁴). Цей пасивізм сам Шевченко у собі переможе, але він його тривожить у народу, як цілості. В глибокій алегорії “Великого Льоху” три лірники, як зображення українського суспільства, скоро стомляються:

“Та цур йому!
Лучче полягаєм
Та виспимось! День великий
Ще будем співати”⁴⁵),

Каже перший, а третій згідливо притакує:

“І я кажу. Помолимось
І будемо спати”⁴⁶)

Вони навіть пісні співають по пасивності, по інерції, бо “їх навгилу”, а не з внутрішньої потреби, з вогню переконання!

“Проспав еси степи ліси
І всю Україну”⁴⁷),

звертається Шевченко до Чигирина, як до уосіблення нашого загалу. Коли у світі творилася історія, про яку згодом оповідається, то тоді “ми сиділи нишком, слава Богу!”⁴⁸).

Тому так дуже вражає самохвальба сучасних, які чваняться минулим безреальної охоти зробити самим щось⁴⁹). Тому з великих діл незабутих дідів наших нічого не лишилося.

І саме нестача вольовости у сучасних призводить вже переробленого, дидактичного Шевченка до протесту, який перемагає свій власний пасивізм:

“Страшно впасти у кайдани,
Умірає в неволі,
А ще гірше — спати, спати
І спати на волі,
І заснути на вік-віки
І сліду не кинуть
Ніякого...”⁵⁰)

Це місце сказане з таким переконанням, що просто видається, що поет писав це своє “кредо” під безпосереднім враженням баченого й то-

42) II, 9/76-77, 98

43) III, 46/26-28

44) III, 45

45-46) III, 97/472-478; 98/528

47) III, 13/41-42

48) IV, 55/207-208

49) “Посланіє”, зокрема III, 126-128/126-193; 129/230-235

50) “Минають дні” — III, 145/21-27, зовсім подібно: І виріс я на чужині: IV, 114/43-46: “Погано дуже, страх погано В оцій пустині пропадать, А ще поганше на Україні Дивитись, плакати — і мовчати”. При тому цікаво, що зовсім аналогічний образ перед засланням і на засланні!

му глибоко відчутого. Для того вповні можна зрозуміти те пізніше священне обурення на вид українського збайдужіння, яке спалахне у “Юродивім”:

“А ми дивились і мовчали
Та мовчки чухали чуби.
Німії, подлії раби,
Підвіжки царській, лакеї.”⁵¹⁾
.....
“Не сотні вас, а мільйони
Полян, дубелів і древлян

Гаврилч гнув во время оно;
А вас, моїх святих княн,
І ваших чепурних княнок
Оддав своїм прафосам п'яним
У наймички сатрап-капрал.
Вам і бай дуже.”⁵¹⁾

У ствердженні особистого переходу Шевченка від початкової пасивності до активізму маємо до діла вже не з питанням його поглядів, але його постави, більше важливої для його особистості вдачі, ніж для національної етнопсихології. Можна ще хіба додати, що символічним виразником тієї переміни може бути заступлення картини “сіяння сльоз” чи “сіяння плачу” — картиною “сіяння горя”⁵²⁾.

НЕПОКІРЛИВІСТЬ ШЕВЧЕНКА

Особиста постава поета цікава також з аспекту самого інстинкту войовничості, при чому й тут не можна робити генералізаційних висновків, за винятком хіба одного, що і така постава як у Шевченка серед українців можлива. В даному випадку спеціально цікавить нас постава Шевченка у в'язниці, наскільки змінилася його особиста динамічність. Є деякі місця, які могли б свідчити про моральне терпіння, що веде до зниження лету. Так напр. є місця, які могли б свідчити, що Шевченко жалів за тим, що зважився на діяльність, яка довела його до заслання. Тут не говоримо про з а г а л ь н и й пригнічений настрій, бо цьому присвячена окрема студія⁵³⁾. Але є місця виразніші, ніж сам тільки настрій, як от: Ще таки в казематі в Петербурзі, жалючися, що “в неволі тяжко”, Шевченко каже дуже виразно, “*що дався дурням о дурить, В каюжі волю ут о п и т ь*” і тому він проклинає “*свій дурний розум*”⁵⁴⁾. А до “утоплення волі” привела його боротьба, змагання. Нарікаючи теж на свою недосвідченість, жаліється поет одночасно, що дав себе втягнути в боротьбу. Коли хтось хотів би сумніватися в правильності такої інтерпретації місця, то з ним дуже гармонізує виразно друге, яке менше особисте, але більше вимовне щодо певного сумніву в доцільності боротьби. Ще таки в першому році неволі, отже вневдзі після петербурзького в'язнення в Орській кріпості, Шевченко пише⁵⁵⁾: “*Котилися І наші козагі Дурні голови за правду, За Віру Христову, Упивались і гужою І своєї крові*”. Інши-

51) Видання Рад. Письм. том II, стор. 313, 314. Звертаю увагу на генералізацію ствердження (мільйони полян, дубелів і древлян). Зовсім подібне місце у. “Якось-то йдучи уночі”, там же, стор. 405:

“Якби-то, думаю, якби
Не по х и л и с я р а б и . . .
То не стояли б над Невою
Оцих осквернених палат!
Була б сестра, і був би брат.

А то . . . нема тепер нічого,
Ні Бога навіть, ні пів-Бога,
Псарі з псарятами царять,
А ми, дотепні доїжджачі,
Хортів годуємо та плачем . . .”

52) Кавказ — III, 122/168-169

53) пор. В. Янів: “Сліди в'язничних переживань у шевченковій поезії”; Визвольний Шлях, кн. 1 (76) за січень 1954, стор. 33-43.

54) III, 192

55) Сон — IV, 27/90-95

ми словами: терпіння вперше призводить сумнів у доцільність війни, змагання, як це виразно видно із дальшого місця “Сну”: “А полугзали? Ба, де то! Ще гіршими стали!”⁵⁶). Послідовно, отже, поет пише, щоб його друг⁵⁷) остерігав своїх малих діток, “щоб не вгились Змалку віршувати”, а якщо навіть буде дитина віршувати, то хай віршує тільки для себе, “щоб не довелось, брате, / Йому каратись, як я тепер, у неволі, Караюся, брате”. Подібно, присвячуючи вже по засланих вірш уродливій доні о. Крупіцького і прирівнюючи її до Мадонни, поет наперед хоче їй побажати, щоб вона подібно принесла “святеє слово” — пророка, але зараз потім додає: “Ні! ні! Крий Боже! Розіпнуть, В Сибір в кайдани поведуть!”⁵⁸).

Вправді Шевченко навіть в хвилині найчорнішої розпуки відразу застерігається, що в нього “немалодушіє в неволі, Внозі сльози тожить”, а правдивою причиною розпуки є екзистенціальний страх, що поет досі нічого не зробив (“неначе по лісу ходив!”), що отже його розпука впливає насправді з його динамізму, з його охоти дії⁵⁹), але це основного не міняє: сумнів у доцільність бо ротьби існує. Апелю до боротьби не є такий голосний, як передтим.

Проте треба відразу сказати: Ті місця виняткові, і вони ні з погляду індивідуальної ні колективної психології не істотні. Нема, мабуть, людини у світі, серед ніякого народу й ніякого середовища, яка б не знала хвилини сумніву, зокрема у так складній і безнадійній ситуації!

Натомість в самого Шевченка є, навпаки, місця, які заперечують хвилину зневіри чи вагання. Їх до-того багато більше, ніж місць, що свідчили б про зневіру. Але їх значення, крім цього у тому, що поет був свідомий, що йому грозить за його непокірність, за його завзя-тя, за його витривалість.

І тому ми майже рівнобіжно із поетовим жалем, що “дався дурням одурить”, маємо й оте непокірне: “Караюсь, музуся, ... але не каюсь”⁶⁰). В одній із найбільше зворушливих в’язничних поем, писаній під Різдво, на згадку великого свята в далекій Україні — поруч із малюнком справді виняткової туги за волею — таки і кажеється: “на те й лчи х о, Щоб з тим лихом битись!”⁶¹), безпосередньо потім, зачинаючи на початку 1849 р. свою третю захлявну книжечку, Шевченко просто й каже, що він і надалі “мережатиме” свої вірші:

“... розважаю
Дурную голову свою
Та кайдани собі кую,
Як ці добродії дознають...
Та вже нехай хоч розіпнуть!...”⁶²)

Рік, що зачався тим упертим “Eppur si muove”, позначився зараз таки впевненою заявою: “та не продамся нікому, в найми не най-

56) III, 27/96-97

57) А. Козачковському — IV, 45/31-44

58) Рад. Письм., II, стор. 329, “Така, як Ти, колись ліля”

59) знову з поеми А. Козачковському, перше місце у цит. виданні тільки в додатку, IV, стор. 288, доповнення по стрічці 100. Його жаль, що “нічого не зробив” — IV, 47/102-114

60) “О думи мої” — IV, 33/3

61) Х. Лазаревському — IV, 164/37-38

62) “Неначе степом чумаки” — IV, 165/4-10

муся”⁶³). І коли далеке докільля є непостійне і його забуває, то навіть вражений і огірчений поет, добре розуміючи нестрозівість збірноти (“а ни громаду хог наплюй, — Вона капуста головата”), хоче себе закувати “в дулевину” (тоб то сталь), і повторяє: “А все таки й люблю, Мою Україну широку..”⁶⁴).

Навіть його мовчання в рр. 1850-57 тільки потверджує ту непокірливу настанову, бо у вірші поет м у с і в б у т и с о б о ю, він не міг скрити свого погляду, який згодом приводив його над беріг провалля⁶⁵). Але зразу ж по звільненні виявляється його незмінна постава не тільки в повторенні своїх попередніх п о г л я д і в, але й у цілому то н і, у цій їдкій сатирі, яка, як відомо, коштувала його не тільки волю, але й спричинилася до спеціального жорстокого присуду. І саме цей тон такий важливий для відчитання непослабленого інстинкту воїнськості у Шевченка. “Юродивий”, — “козак із мільона свинопасів”, який “сатрапа в м о р д у з а т о п и в”⁶⁶), це рідний брат того “п’яного” із “Сну”, якому верзєз “ведмідь”, що нагло перемінявся у ведмедика, а біля нього “жінозка небога, мов опеньок засушений”. Також малюнок всемогутньої Катерини, тої “второї”, яка першому пам’ятники ставила, доконуючи Україну⁶⁷) тої “голодоні вовгиці”⁶⁸), зовсім не змінився після заслання. Це ж у Петербурзі, під датою 20 жовтня 1860 р. написано:

“Хоча лежачого й не б’ють,
То і полежать не дають
Ледачому... Тебе ж, о, суко,
І ми самі, і наші внуки,

І миром люде прокленуть...
Не прокленуть, а тільки плюнуть
На тих оддоєних щенят,
Що ти щенила...”⁶⁹)

Послідовна агресивність у тоні й формі кожному сама кидається увічі! І всякі додаткові коментарі при повній однозначності були б зайві.

Коротко: життєва п о с т а н о в а Шевченка вповні в даному випадку гармонізує із його п о г л я д а м и, і діяння соціального інстинкту боротьби у ньому наглядне, з тими обмеженнями, на які вказано вгорі (розуміння боротьби не як стихії, а як обов’язку).

ПРОБЛЕМА НЕНАВИСТІ І КОСМОФОБІЯ

З інстинктом боротьби зв’язана низка п о х і д н и х диспозицій, душевних переживань чи явищ. До них належить насамперед н е н а в и с т ь (звичайно, до ворога). Як треба вже із сказаного надіятися, ненависть виразно зарисована у творчості Шевченка. Вона видна вже в останньо цитованих уривках, зокрема про Катерину. Ця ненависть степенується в певному змислі до засади у того роду програмовій поемі, якою є “Великий Лях”. В алегоричній формі ненависть представлена як обов’язок чи наказ, коли “душі” караються за те, що вони ворогові

⁶³) IV, 183 “Як я маю журнитися”

⁶⁴) IV, 201/47-56 “Хіба самому написать”

⁶⁵) Пор. згадану студію у Визв. Шляху.

⁶⁶) “Юродивий”, написаний по звільненні 1857 у Нижнім Новгороді, Рад. Письм. II, 313-316

⁶⁷) Відомі картини із великого “Сну”

⁶⁸) “Великий Лях” — III, 87/168

⁶⁹) “Хоча лежачого...” Рад. Письм. — II, 397, Той самий їдкий над царями у “Якось-то йдучи у ночі” (Рад. письм. — II, 405): “Псарі з псарятами царять”.

дорогу несвідомо “вповні” переходили, що немовля “*лютому ворогові України*” приязно всміхнулося. Ненависть до ворога прибирає дві різні форми: ксенофобії й завуження власного поля свідомости, коли все зв'язане з ворогом мусить бути зле, чи коли у ворога бачиться саме тільки зло (і коли контрастиво ми склонні власний нарід ідеалізувати). Всі ці форми ненависти виступають у Шевченка.

Коли султан мусить бути “ледачим”, коли “ледачим” чи “вражим” є також лях, коли татарин є “поганим”, а жида “прокляті”⁷⁰), то в цих висказах є заодно слід ксенофобії, що й виеліміновання критицизму щодо оцінки ворогів. Ця ненависть звучить у вислові: “*Стени мої запродали жидови, німоті*”, при чому згідність вислову є вже у самій збірній назві “жидова”, “німота”; подібно змальований у Гайдамаках “і лях, і жидо в и н” (із згідливим закінченням!), які “*горілки, крови упивались, Кляли схизмата, розпинали*”. В цьому ж стилі кілька стрічок говориться, що “*Ляхи заснули, а юди Ще лігать гроші*”, при чому назву юдеїв мішається зумисне з іменням Юди. Не диво, що як основна прсграма є з'ясоване “*Ні жида, ні ляха!*”⁷⁰). І послідовно навіть у “Неофітах” “Юдея”, яка нічого вже не мала спільного з Україною, є “мерзенна”⁷¹). Тому “Ляхи, уніяти” є порівняні до галичі, а їхнє панування — це панування “поганців”⁷²). Тому ідка сатира на німців у “Посланії”, “куций німець узловатий, який на Січі “картопельку садить”, — на Січі, яка “Німотою поросла”⁷³). В цьому ж стилі зненависти й погорди до ворога й сатиричні картини із “Сну”.

На тому тлі легко зрозуміти й нахил до генералізації, яка утотожнює ворога із злом, його вчинки із злочинами. Так м. ін. без ніякого нюансування зображені “конфедерати”, які є за-одно свавольники, порушники ладу, п'яниці, розпусники, жорстокі антисеміти, розбійники”⁷⁴).

ГЕНЕРАЛІЗУВАННЯ У ВІД'ЄМНОМУ МАЛЮНКУ ШЛЯХТИ

Треба при тому нагадати, що національний момент є дуже з'єднаний із соціальним, і зокрема в чорних барвах змальовані “пани”, насамперед утотожнювані із польською провідною верхівкою. Ця генералізація посунена настільки далеко, що в творчості Шевченка не находимо ніякого винятку шляхетного пана, а всі вони представлені, як крайнє від'ємні типи. Справа чисто соціального питання цікавить нас радше з іншого аспекту, і вона буде окремо розглянена, як проблема тенденції до затирання соціальних різниць, а на тому місці порушена тільки в зв'язку з загальною проблемою ненависти, яка впливає із ворожнечі, насамперед національної, і яка призводить до генералізованих оцінок.

⁷⁰) Вислови з наступних місць (по черзі): Гамалія — II, 159/71; Марина — IV, 96/50; Гайдамаки — II, 81-83 і 1030-1031, а далі Швачка, IV, 127, двічі — стрічка: 8 і 11 так само: Тарасова Ніч — II, 29/93 та стрічка — 97: Кляті; Іржавець — IV; 31/31; Швачка — IV, 127/4

⁷¹) Цитати по черзі: з: Розрита Могіла — III, 10-11/29-30; Гайдамаки — II, 87/1220-1222, 87/1229-1230, 90/1338; Неофіти — Рад. Письм. II, стор. (398 II розділ)

⁷²) Тарасова Ніч — II, 28/57-58 і 28/35-36

⁷³) Посланіє — III, 126/98 і 128/176-177; Великий Льох — III, в тексті: 92/307 є “жидовою”, а “німотою” в доповненнях на стор. 223, у варіанті стрічки.

⁷⁴) III-тій розділ Гайдамаків (II, стор. 65-69).

Зв'язок ресентименту національного тісно з'єднаного з соціяльним виразно зазначений у згiрдному з'єднанні окреслень: "ляшки-панки", яке то з'єднання у Тарасовій ночі виступає своєрідним рефреном чотирьох рази⁷⁵). А коли старий козак ще й по смерті хоче мститися за ганьбу своєї доньки за сваволлю польської п'яної солдатні ("драгунів") і "ксьондзів", тоді клянеться:

"Дай мені
Хоч колинебудь, Боже Милий,
На світ Твій виглянуть з могили
Спряжу всю шляхту на вогні!"⁷⁶)

Є одне місце, де Шевченко свідомий того, що йому можуть зробити закид:

"Сказали б, що брешу:
Що на панів, бачиш, сердитий,
Та все таке і пишу,
Про їх собачі і звичаї",

але проте тенденція до генералізації є виразна, бо зараз таки далі по цім вступі, поет стверджує в категоричний спосіб:

"І звір того не зробить дикий,
Що ви, б'ючи поклони,
З братами дієте. Закони
Катами писані за вас,
Та вам байдуже!"⁷⁷)

Тому послідовно усе що від панів, то є погане, зле, морально від'ємне. Малого хлопця беруть до малих паничів-однolітків ляхів⁷⁸) до панських кімант, на забаву, то вони "як ті щенята, покусали Не одного мене мали". Їх мати, та сама, що його хлопцем на покої брала, згодом не хоче йому дати волі, і навіть не пускає в москалі, а тільки примушує працювати на ріллі. Її чоловік, а може таки якийсь інший пан, якого вона тримала собі для задоволення своєї розпусної вдачі, — "старої пані бахур сивий" пускає покриткою його суджену саме тоді, як вони хотіли побиратися. Паничі, вже дорослі, "В дворі гуляли, в карти грали" "Та молодих дівчат в селі, Мов бугаї перебірали, З в и з а й н е, паниги"... Ця картина моральної гнилі послідовно продовжена й поза смерть, яка наступає у висліді помсти: "Всі полягли, мов п о р о с я т а В б а г н і смердягому..."⁷⁸).

Тому навіть, якщо є якісь позитивні риси в пана, то вони або поверхові, або нещирі, призначені на самохвацьбу: так напр. гості у князя, вихваляють його (звичайно, по п'яному), що він "І патріот, і брат убогих!", а він тимчасом: "...убогих брат, дозку й телизку однімає у мужика..." А благородність його дружини в тому тільки, що — з нижчого стану — проти волі бацьків, (мовляв "вгору не залазь") втекла й з ним повінчалася⁷⁹).

І тому, як певна синтеза тих виразно генералізованих поглядів на панів, ляляється те "подражаніє" із Святого Письма:

"Воспlach, пророчє, сине Божий!
І о князях, і о вельможах
І о царях отих. І рци:
Нашо та сука, ваша мати,
Зо львами кліщилась, щенята?
І добувала вас, лихих?
І множила ваш род проклятий?"⁸⁰)

75) II, 30/107, 109, 111, 117

76) "Буває, в неволі", Рад. письм. — II, стор. 270

77) "Марина" — II, 95/4-7, 1519

78) "Варнак" — IV, 67/115; 65/43-50 і 62-64; 66/90-92; 57/105-110; 57/127-128

79) "Княжна" — IV) стор. 8-20, зокрема стрічки: 77-81 і 8695

80) "Подажаніє Іезекілю", Рад. Письм. — II, 362-363

Богдан Винар

До питання українсько-російських економічних взаємин

Українсько-російські економічні взаємини мало досліджені. Зокрема це відноситься до часу зформування советської влади в Україні. Немає найменшого сумніву, що такий стан має свої глибші причини. На Україні, як відомо, існує багато інституцій, які мають за завдання вивчати народне господарство країни також і в його теоретичній площині. Дуже добре знаємо, що політична економія з цілим рядом побічних дисциплін має в СРСР центральне значення, тому зовсім оправдано можна припускати, що певний розвиток економічних наук повинен припасти і на долю України. Тимчасом ці справи в Україні виглядають трохи складніше як в самій Москві. В різних советських інституціях, переважно всесоюзного значення, появляються часто праці, які так чи інакше заторкують економічні процеси в СРСР та їх теоретичне обґрунтування. Література в питаннях розвитку народного господарства СРСР нараховує тепер принаймі кілька тисяч назв, а між ними також частина історичних монографій, що в них подано досліди історичного розвитку різних господарських галузей в СРСР, чи навіть, зокрема в періоді після другої світової війни, зустрічаємо численні спроби нав'язати до розвитку російської економічної думки царських часів, як матеріальної бази для советської економічної ідеології. Зауважуємо, що все ж таки даремно шукати в бібліографічних показниках советської економічної літератури праць, які насвітлювали б розвиток української економічної думки та її відношення до наявного довілля. Не зважаючи на обставину, що в СРСР появилася ціла низка праць, з обсягу розслідування народного господарства поодиноких республік, такої праці для української проблематики зараз не зустрічаємо. В советській науковій літературі також цілком не насвітлюється російсько-українські економічні взаємини, а їх заступають переважно скупі дані про історичний розвиток українського народного господарства, яке звичайно розуміється як інтегральна частина російського економічного комплексу. У зв'язку з тим виникає питання — чи існує зараз в советських умовах самостійна українська економічна наука, чи існують і унаслідуються певні скремі українські економічні позиції, що були б відповідником відомого українського політичного “сепаратизму”, який, як знаємо, постійно справляє великі клопоти центральному диспозиційному осередкові в Кремлі. Поставлене питання складне і вимагає дуже обережної розв'язки.

Недавно появилася з рамені Інституту Економіки Академії Наук УРСР об'ємиста праця п. з. “Нариси розвитку народного господарства

Української ССР¹⁾) в якій поданий певний фактичний матеріал про напрямні розвитку народного господарства України, що в деяких періодах (зокрема до 1940 р.) ілюструється і спеціально підібраними статистичними показниками продукційних величин у натуральному виразі. Не зважаючи на раз-у-раз повторювані твердження про різні форми вияву “братньої” допомоги господарству України з боку Росії — про розвиток певної української економічної думки, чи бодай розмежування українських і російських економічних позицій — немає ні найменшої згадки. Розглядаючи заходи комуністичної партії щодо піднесення продуктивності народного господарства України — в праці наявна єдина основна тенденція: показати читачеві переваги впливів російського економічного комплексу на розвиток народного господарства України, яке в свою чергу є (і це обов’язково!) невідомою інтегральною частиною цілісного господарського організму з назвою ССРСР. Отже теперішні офіційні позиції в ССРСР у тому питанні ясні. Цікавити нас може тільки історичний перегляд тієї справи та запитання — на скільки в осягненню сучасного стану прийшло на долю певних органічних процесів в економічному розвитку країни, а наскільки досягнуто його за безпосередньою допомогою відкритого терору політичної системи... Не розглядатимемо спеціально самих політичних умов розвитку української економічної думки під советами, не зважаючи навіть на їх виключну важливість у тій справі. Бо відомо, що в Україні, яка користується статусом договірної советської держави — фактично немає і мови про якусь політичну самостійність власних рішень. Конкретніше — російсько-українські взаємини мусять проходити в стисло означених політичних рамках, які лежать поза сферою стисло економічних взаємин, згідно їх авторитетно підпорядковують до намаганої політичної концепції. Отже реєструватимемо тільки самі вияви певних економічних українських позицій, які існували в раніших періодах советизації України, не вглиблюючись при тому в політичні відносини, які повинні становити тему для окремого опрацювання.

Большевики перебрали спадщину царської Російської імперії не тільки в політичному змислі. Окрему увагу звертається в тодішніх советських заходах зберегти також економічну єдність. У тому відношенні цікавий матеріал дають наради советських російських економістів на I-му Всеросійському Зїзді Ради Народнього Господарства, що відбувся в Москві з 26. У. до 4. УІ. 1918 р. Один з тодішніх провідних російських советських економістів П. Мілютін у своїй доповіді “Економічне становище і економічна політика сов. Росії” робить спробу обгрунтувати в економічній площині існування Росії без своїх бувших колоній, як Україна, Фінляндія, Польща, тощо. Це мабуть перша спроба в історії російської економічної думки будувати господарське життя в Росії на підставі власного господарського потенціалу, без тих прибутків, що їх давали метрополії багаті “окраїни”, тобто землі неросійських народів. Мілютін на закінчення свого доповіді запропонував зїзді певні резолюції, де, між іншим, читаємо:

1) “Нариси розвитку народного господарства Української ССР”, російське поширене видання з українського видання з 1949 р. Політичним підложжям для виходу тієї праці послужили широко рекламовані святкування 300-ліття Переяславського договору в ССРСР.

“Із більших наслідків Берестейського договору доводиться рахувати відділення України і Польщі — котре радикальним способом міняє розвиток промисловости у інших районах Росії. Через це відділення московська промисловість губить значну частину свого палива (до 70% заг. добичі вугілля). Наслідком цього являється конче необхідним переміщення головних центрів нашої промисловости в райони здобування вугілля і руди — на Урал і Сибір — та усильний розвиток продукційних сил тих областей”.²⁾

Підписання Україною Берестейського миру викликало в большевиків широку реакцію. При тому не слід забувати, що советський уряд ще 2. XII. 1917 р. вступив в переговори в Бересті і як наслідок того 15-го грудня 1917 р. заключено між большевиками і Німеччиною та Австро-Угорщиною перемир'я, що сталося між іншим без порозуміння советського уряду з іншими національними республіками, які існували вжс в тому часі на території б. Російської імперії, в тому числі і з Україною. Український уряд вступив в переговори аж 25. грудня 17 р., змушений до того кроку наявною мілітарною ситуацією на фронті, які створили самі таки большевики. К. Радек з приводу Берестейського миру у своїй доповіді “Економічні наслідки Берестейського договору” писав таке:

“Не буду Вам пригадувати скільки втратила Росія втративши Польщу, Литву Прибалтійський край, Україну та загубивши фактично Донецький басейн. Це означає втрату в 40% промислового пролетаріату і промислової продукції. Це означає втрату важних джерел сирівців як Донецький басейн, котрий доставляє нам чавун і вугілля. Ви розумієте добре, що значить коли Росія втратила 90% цукрової промисловости. Ви розумієте добре, що значить втрата тих областей з котрих Росія одержувала лишок хліба, який служив засобом для торговельного балансу. Територіяльні втрати Росії дуже великі і колосальні продукційні втрати Росії... Сирівця, спеціально чавуну та сталі ми втратили коло 70%... Між відірваними частинами Росії існує глибока економічна зв'язь, вони складали навіть у тій сукупності противоріч яким є капіталізм — один економічний організм”.³⁾

Пізніше розпочаття воєнних дій між Росією і Україною було передбачено Оболенським, опонентом поглядів Мілютіна, що на тому самому зїзді заявив виразно:

“Розчленування Великої Росії і України довело до найбільшої гостроти розстроєності суспільного обміну і зробило майже безвихідним економічне становище Півночі — району обробляючої промисловости. Тільки повернення суспільного зв'язку між цими двома частинами економічного організму дасть можливість нормально жити і розвиватись”.

Дня 16. січня 1919 р. уряд УНР, обороняючись перед наступом большевицьких військ на Україну — був змушений офіційно проголосити війну сов. Росії. Наступ своїх військ на Україну повела Росія в ім'я узискання з території України конечних їй господарських про-

²⁾ Стенографічний звіт, цитуємо за П. Христюком: “Замітки і матеріали до історії Української Революції”, том IV, стор. 186.

³⁾ там же стор. 189

⁴⁾ там же стор. 187

дуктів, щоб таким чином порятувати своє власне голодне населення. Тодішня советська преса не дуже то й прикривала дійсні причини потреби окупації України. Саме переглядаючи ту советську пресу напрошується висновок, що большевицьким військам у їх поході на Україну присвічували не так ідеї “визволення України з-під буржуазної влади” — як це пишуть теперішні советські історики⁵⁾, а скоріше під плащиком ширення комуністичних ідей прикривалась звичайна жадоба грабунку та наживи на багатій території молодого української держави.⁶⁾ Три рази пробували большевицькі війська закріпитись на території України і три рази українському урядові УНР вдалось оборонитись перед большевицькою агресією.⁷⁾ В червні 1920 р. вдалось большевикам остаточно побідити українські війська, які, не маючи жодної сторонньої допомоги, не могли протиставитись чисельно переважаючій сов. армії. При тому для комуністів стало ясным, що Україну можуть вдержати тільки мілітарною силою, бо українське населення у подавляючій більшості не співчуває комуністичним ідеям. Найбільш авторитетне потвердження такої опінії дав Х. Раковський, тодішній голова марйонеткового уряду в Україні:

“Закріплення пролетарської диктатури на Україні, внаслідок слабости українського пролетаріату, відсутности диференціяції серед селянських мас, слабости комуністичної партії, а також внаслідок особливого географічного положення України, яке її зробило на протязі двох років пляцдармом імперіалістичного наступу на Советську Росію і; нарешті, внаслідок сильного розвитку професійного партизанського бандитизму і національної боротьби, можливе лише з допомогою Советської Росії і російської комуністичної партії. Лише при тісному об'єднанню господарсько-економічному, себто при централізації підрахунку і розподілу, як наших сил так і матеріяльних багатств Росії і України, можлива перемога робітників і селян на Україні”.⁸⁾

Не цікавить нас у тому випадку історичний перегляд загального розвитку советської економічної політики щодо України. Мусимо тільки зазначити, що большевицькі постанови мали чисто політичний підхід і тому питання господарської політики на Україні трактувалось у тісному зв'язку з політичними завданнями сов. влади. (VIII з'їзд російської комуністичної партії ще більш підкреслює потребу централізму у побудові советської економічної політики. “Максимальне об'єднання цілої господарської діяльності в одному загально-державному

⁵⁾ гл. напр. А. В. Лихолат: “Разгром националистической контрреволюции на Украине”, Госиздат, Москва 1954.

⁶⁾ У відозві Московської ради робітничих і червоноармійських депутатів з 6 лютого 1919 р. читаємо: “перемога повстання робітників і селян на Україні, встановлення в Харківській, Катеринославській, Полтавській губерніях і частині Донецького басейна влади Рад — відкриває шлях порятунку робітників і трудових мас Росії від голоду і господарської розрухи”. (П. Христюк цит. п. стор. 78-79).

⁷⁾ Перша частина окупація України большевиками до квітня 1918 р., друга від грудня 1918 до серпня 1919, третя від січня 1919 р. Вправді в 1920 р. армія УНР спільно з польськими військами (квітень - травень - червень) увільнила частину території України від большевиків, та навіть зайняла Київ, але це були короткотривалі успіхи і від закінчення війни в листопаді 1920 р. триває окупація України до сьогодні,

⁸⁾ Х. Раковський “Пять лет украинской советской власти” Госиздат Украины 1923, ст. 13.

плані”⁹⁾) — це одна з основних тез того з'їзду в ділянці економічних справ. Ці самі напрямні підкреслюють тези Сталіна на X з'їзді партії:

“Загальні інтереси оборони республік з одного боку, відновлення зруйнованих війною продукційних сил з другого боку і необхідна харчова допомога нехлібним республікам від хлібних з третього боку — владно диктують державну спілку окремих республік”. І далі: “Федерація советських республік, збудована на спільності військової і господарської справи є тою загальною формою державної спілки, яка дає можливість забезпечити цілість і господарський розвиток як окремих республік так і федерації в цілому”.¹⁰⁾

Отже не зважаючи на певну еластичність советської політики в національному питанні¹¹⁾ — в справах економічної політики старались більшовики зберегти якнайдалі ідучу централізацію, тому і навіть перша советська т. зв. українська республіка, яка ніби то назверх визначалась повною самостійністю¹²⁾, була фактично і формально обмежена у праві власних рішень саме у господарській ділянці. В резолюціях ІV Всеукраїнського з'їзду рад про державні взаємини між УСРР і РСФРР читаємо:

“ІV Всеукраїнський з'їзд рад, стверджуючи умову між центральними виконавчими комітетами УСРР і РСФСР про об'єднання комісаріятів військового, фінансового, залізничного, нар. господарства, пошт і телеграфів та праці — доручає наступному центр. виконавчому комітетові провадити і надалі ту саму політику найбільшого зближення”.¹³⁾

Таким чином остаточно легалізовано повну господарську підпорядкованість України російським советським органам. VII з'їзд рад робітничих і селянських депутатів України¹⁴⁾ затвердив конституцію ССРР і тим самим советська українська республіка також і формально втратила свою політичну суверенність. Цікаво підкреслити, що втративши свою “суверенність” советські українські чинники могли користуватись порівняльно більшою автономією у господарській площині, як це було за часів перед створенням ССРР.

Отже навіть на основі вгорі сказаного можна з цілою певністю ствердити, що більшовики старались фактично зберегти традиційну тяглість у позиціях російської економічної думки¹⁵⁾, що користувалась тепер вигідною плятформою всесоюзних органів. Звичайно, як російські централістичні прямування за часів царської Росії, так і тепер советські прямування всесоюзних органів не можна було узгіднити з певними відосередніми течіями. Додаймо, що в господарській ділянці було до-

9) VIII съезд Российской коммунистической партии, стеногр. отчет, стор. 379.

10) X съезд Российской коммунистической партии, стеногр. отчет, стор. 324.

11) Гл. Б. Цюцюра: “Ленінська концепція багатонаціональної держави та державне відродження України”. “Розбудова Держави” чч. 16, 17, 18 - 19/1955 - 56.

12) Гл. Матвій Стахів: “Перша советська республіка в Україні”, Нью Йорк 1956.

13) “Резолюції Всеукраїнських з'їздів рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Партвидав “Пролетар”, 1932, стор. 73.

14) VII З'їзд відбувся 10-14 грудня 1922 р. у Херсоні, там же стор. 165.

15) Як доказ безпосереднього контакту советської економічної плятформи з давнішими надбаннями російської економічної думки може служити порівняння позицій довоєнного російського економічного націоналізму, висловленого в відомій праці Гриневецького (Післявоєнні перспективи руської промисловости, Харків, 1919) з висновками М. Вольфа (Географічне розміщення російської промисловости, Госиздат 1927), відомого російського підсоветського економіста 20-их рр.

силь ризиковно провадити більш еластичну тактику, подібно як це діялось у зформулованих Леніном позиціях у національному питанні. Реалізуючи свою економічну політику більшевики не завжди рахувалися з обставиною, що співвідношення українсько-російських сил значно змінилось. Це т. зв. українське питання перестало бути “локальною справою” однієї з “окраїн” Російської імперії, але внаслідок навіть короткого існування УНР, як самостійної української держави, набрало зовсім іншого звучання. Проведена робота українського уряду (також і в господарському секторі) залишила глибокі і виразні сліди у свідомості якнайширших українських мас, а подекуди наявність недавнього соціально-економічного законодавства УНР, було відповідним “козирем” для українських підсоветських чинників у їх спротиві проти централістичних намагань советських загальносоюзних органів.

До традицій української державности нав'язували в першу чергу ті політичні українські групи, які після програної війни УНР з Советською Росією вірили, що вдасться їм оборонити українську державність, стаючи на радянську платформу. На увазі маємо боротьбистів¹⁶⁾ і Українську Комуністичну Партію¹⁷⁾. Характеристику відносин достатньо відзеркалює заява ЦК КП(б)У до Виконкому Комінтерну:

“Боротьбісти і їм подібні групи, що відколювались від основного табору української дрібної буржуазії та переходили на радянську платформу, дуже довго не могли зрозуміти ні основної засади ленінської національної політики, про керівну роль робітничої класи і компартії (КП(б)У) в українській революції, ні всього революційного значення національного союзу робітничої класи України з робітничою класою Росії (ще в 1920 р. т. Шумський на конференції боротьбистів кваліфікував нашу партію, як організацію окупантів)”.¹⁸⁾

В декларації Української Комуністичної Партії, що її відчитано від імені делегатів УКП на IV Всеукраїнським З'їзді Рад, що відбувся в Харкові 18-21 липня 1920 р. стверджується, що

“Український пролетаріят, політично організований у державу, а економічно розпорочений і у такому вигляді підпорядкований Москві — це є та суперечність у якій б'ється сучасна радянська влада, якою саморозкладається керуюча партія і яка паралізує пролетарську активність і творчість”... І далі — “Четвертий З'їзд Рад не виконає своїх завдань перед революцією, коли не розв'яже цю суперечність, не по-

¹⁶⁾ Боротьбістами (від назви партійного органу “Боротьба”) названо ліве крило Української Партії Соціалістів-Революціонерів, що в травні 1918 р. відколось від УПСР та в серпні 1919 р. створило Українську Комуністичну Партію (боротьбісти). В березні 1920 р. боротьбісти вступили до КП(б)У з метою захищати там українські національні інтереси, внаслідок порозуміння з Леніном, який обіцяв їм повну самостійність для УССР. Всі ці надії (як і пертракції з Комінтерном) показали вповні ілюзорними і всі боротьбісти в початках 30-их рр. поголовно зліквідовано.

¹⁷⁾ Українську Комуністичну Партію створила (Основуючий З'їзд 22-25 січня 1920 р.) ліва фракція т. зв. незалежники Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії. Внаслідок русифікаційної політики КП(б)У деяка частина її членів перейшла до УКП, яка проіснувала до 1925 р. стараючись безуспішно про відповідну позицію в Комінтерні у протывагу до КП(б)У. Історія того своєрідного “українського тітоїзму” подана в праці І. Майстренка: “Історія українського боротьбізму”, англ. мовою, 1952.

¹⁸⁾ Будівництво Радянської України, вип. I, стор. 219.

ставить дійсну незалежність УССР з цілим апаратом економічного, політичного і військового управління та культурної творчості".¹⁹⁾

Таких виступів Советська Росія не могла толерувати на довшу мету. Тому як тільки припинилися фронтові бої з військами УНР і окупаційним військам вдалось поступово придушувати великі селянські позстання на Україні — то большевицька влада зразу і приступила до ліквідації навіть і тієї номінальної "самостійности" Української Советської Республіки. Як зазначає Скрипник, "до КП(б)У прийшло від боротьбистів 4000 людей. Зараз на Україні всього 119 боротьбистів, бо решта підлягла чистці (за національні пережитки) або виїхала з України в Росію"²⁰⁾ В 1925 р. в порозумінню з Комінтерном остаточно зліквідовано і УКП. Єдиним політичним речником залишилась КП(б)У, обласна організація РКП(б) а пізніше ВКП(б).²¹⁾

Близько п'ять років приготувляли в ССРСР перший п'ятирічний плян. В тому часі на сторінках советської преси провадилась досить широка дискусія про бажане обличчя того нового економічного експерименту. Як відомо, плянування в ССРСР почалось зразу у всесоюзному масштабі і по окремих промислових галузях. При тому в самих початках розробки плянувальних проєктів дуже мало уваги присвячувалось справі територіяльних вимог і таким чином ігноровано економічні інтереси поодиноких господарських районів, передовсім договірних республік, які були змушені підпорядкувати свою господарську чинність панівним вимогам всесоюзних органів. Появились в тому часі і різні економічні праці з завданням визначити напрямок бажаного советського упромисловлення, що стає основним тонуом для проєкційних завдань того плянування. До таких праць, що мали велике значення для унапрямування советського економічного плянування належить вже згадана нами монографія М. Вольфа, що намагається дати советським економічним концепціям певне теоретичне обґрунтування. Названа праця нає'язує до позицій Гриневецкого про потребу реорганізації географічного розміщення промисловості та рекомендує східні простори, як найкращий терен для розвитку промисловости. Автор ставить вимогу промислово освоювати в першу чергу російські землі і далі — переводити переміщення промисловости в східні простори, де з часом російський елемент набуде домінуючого положення. Як бачимо, дальший розвиток советського упромисловлення повністю потвердив передбачування і сугестії М. Вольфа.

¹⁹⁾ Цитуємо за працею М. Стахова: "Звідки взялася советська влада в Україні та хто її будував", 1955, стор. 69 - 73. Текст декларації взятий автором з органу Закордонної Групи УКП "Нова Доба" ч. 24/1920, що передрукувала текст повністю з "Селянської Бідноти" ч. 67 - 68, органу КП(б)У в Харкові за 1920 р. Слід зазначити, що названа декларація стверджувала, що советська влада в Україні не може самостійно кермувати господарськими справами, бо економіка це виключні компетенції централізаційних настанов Москви. Протестучи проти такого стану в декларації стверджувалось що "Так само в сфері економічній УСРР повинна об'єднувати єдиним державно-економічним органом весь економічний організм в єдине тіло, а не розпорюшувати його атомістичним московським централізмом" (там же стор. 72).

²⁰⁾ М. Скрипник: "За здійснення теорії на практиці". Виступ на XII з'їзді ВКП(б) по доповіді Сталіна. Національне питання, частина друга, Харків 1931, стор. 12.

²¹⁾ КП(б)У в 1918 р. начислювала в Україні 4,364 членів в тому 130 (3%) признавалось до української національности. Ежегодник Комінтерна 1923, стор. 477. Отже це була чисто російська організація і тільки згодом почала "українізуватись".

Треба ствердити, що в 20-их рр. таке безпосереднє проростання російських імперіяльних настанов в роботу економічних органів викликало ще певні застереження зі сторони ортодоксальних марксистів, які старались спрямування економічної політики узгіднити бодай в узлових пунктах з вимогами національної політики в СРСР, зокрема з постановами XII з'їзду ВКП(б) та його рішеннями в національному питанні. Однак основний спротив тим централізаційним намаганням Москви шов таки зі сторони поодиноких республік, а в тому числі передовсім з України.

В першу чергу протестували українські господарники. Значить, люде які брали активну участь в практичній роботі при розбудові українського народнього господарства і на основі власного практичного досвіду бачили, що подавляюча більшість економічних директив Москви безпосередньо вдаряє по господарських інтересах України. Опротестовуючи ці заходи — українські господарники вживали всіх засобів, що стояли їм тоді до диспозиції. Використовували також урядові трибуни, до яких мали доступ, виконуючи різні функції в державному апараті. Оживлені дискусії велися на краєвих партійних з'їздах, районних конференціях, а на форумі профспілок, в центральній і провінційній пресі, словом всюди — де була живою українська національна бучка, де відчувалось, що українські інтереси загрожені, підпорядковані та ігноровані з боку центральних органів, які маючи осідок поза межами України, диспонували українськими життєвими справами. При тому не йшлося вже тільки про заступництво “місцевих інтересів”, інтересів якоїсь провінції, яка вимагає певних автономних прав від центру. Від часів революції, короткого але багатого на вирішальні події періоду української самостійної державности, українська економічна думка зробила великий крок вперед, стала на самостійних і власних позиціях.

Вивчення народнього господарства України, без чого годі було і думати про глибше обґрунтування українських економічних позицій — було завданням доволі складним і небезпечним. Вправді праці ортодоксального марксиста історика Покровського, зокрема його праця “Марксизм і особливості історичного розвитку Росії” полегшували можливості критики бувшої царської імперії саме з марксистських позицій — але вже і тоді відчувалось, що де загрожена була цілість імперії то російські марксисты виразно схилились до поглядів російських правих, а навіть реакційних кругів. Прикриваючись марксистською інтерпретацією, українські господарники, як і також деякі учені, ті можливості вповні використали. Велику роботу проробила у тому відношенні Всеукраїнська Академія Наук, зокрема її соціально-економічний відділ. Першорядне значення для перспективного обґрунтування розвиткових процесів української економічної думки мали історичні праці з обсягу народнього господарства України, зокрема праці Слабченка, Багалія, Оглоблина і інших. Отже в 20-их роках українські вчені проробили велику роботу, яка жеде ще на свого дослідника. Вивчено і розпрацьовано історію народнього господарства України, а такі справи як дослідження продукційних сил України, зокрема перспективний їх розподіл (праці акад. Воблого), мали корисний відгук в роботі українських

державних органів та ряду інституцій, що мали безосереднє відношення до практичної розв'язки господарських життєвих питань в Україні.

Саме в секторі практичної господарської дії, в господарському державному апараті України, що був чи не найбільш тісно пов'язаний з диспозиційним осередком в Москві, виникає з часом гостра опозиція до економічної політики сов. уряду.

Тими справами був заторкнений між іншими державними інституціями і український Держплан, що мав певне відношення до советського плянувального апарату. Треба зразу відзначити, що плянувальні советські органи в початках не виявляли ще тих компетенцій, якими розпоряджають сьогодні. Їх функції були дорадчого характеру, тоді як езекутивна сила була переважно в руках совнаркомів. Як відомо, Держплан ССРСР провадив свою роботу у всесоюзному масштабі, без обов'язку консультації з республіканськими органами. Тому й праці українського Держплану, як дорадчого органу республіканського значення проходили, можна б сказати, досить самостійно, без тісного контакту з Держпланом ССРСР. При тому праці українського Держплану в 20-их рр. мали на увазі саме інтереси республіки, як певної окремішньої господарської цілості і тому так дуже різнилися від вислідів всесоюзного плянування, що інтереси поодиноких республік підпорядковували інтересам "цілості", чи точніше інтересам російським, які ту цілість у змістовлювали. Для ілюстрації нашого твердження вистарчить запізнатись з головнішими висновками такої стандартної праці українського Держплану, як нпр. "Шляхи народньо-господарського розвитку Української СРР", Харків 1928. Поміщені в тій праці матеріяли є проєктом до побудови п'ятирічного пляну та його застосування для народнього господарства України. При тому узглядно у значній мірі умови історичного розвитку української економіки, тому не дивно, що цей проєкт українських економістів не покривається навіть з основними положеннями всесоюзного плянування²²).

Запізнавшись з першими варіянтами п'ятирічки, українські економісти не могли погодитись з різними централізаційними постановами, які йшли на шкоду українській економіці, штучно унапрямяючи розвиток народнього господарства України до вимог Москви та коштом значного господарського потенціалу України переводили упромисловлення на Сході. Українські економісти заступали думки, що господарство України це окрема і гармонійна цілість, що має власні інтереси, які не завжди мусять збігатись з російськими чи всесоюзними. Тими справами займалась і президія українського Держплану і наприклад в тезах українського економіста В. Введенського, що були прийняті на засідання президії (24 і 25 жовтня 1927) читаємо таке:

"В інтересах більш закінченого уявлення про народне господарство України і виявлення всіх тих ресурсів, які воно має — ми не можемо обмежитись лише представленням заяви про необхідні потреби України. Тим то ми методологічно ідемо по шляху укладення розгор-

²²) Перший проєкт для п'ятирічного плянування народнього господарства ССРСР представлений в праці "Перспективи розвитку народнього господарства ССРСР на 1926/27 - 30/31" видання Держплану ССРСР, 1927 р.

ншого плану розвитку народнього господарства УСРР як певного умовно єдиного економічного цілого".²³⁾

Для розпрацювання поодиноких ділянок господарства України український Держплан покликав до життя ряд спеціалізованих комісій з завданням предложити детальні плани розвитку для окремих секторів української економіки, беручи до уваги інтереси українського народнього господарства як цілісного економічного організму. Ці плани і роботи були мало, або точніше зовсім нескоординовані з працями всесоюзних органів. Їх основною тенденцією — було протиставитись панівним тоді напрямним у роботі всесоюзних органів, а саме перенести осередок важкої промисловости на схід, розбудовуючи його коштами і засобами старших промислових осередків, до яких в першу чергу належала Україна. При тому цікаво відзначити, що в московському промислому осередку передбачалась дальша розбудова продукційних можливостей у значно більшій мірі як це відносилось до України, отже займав він у тому відношенні (будучи також старим промисловим осередком) перше упривілейоване положення.

Основні намагання українських чинників проходили в напрямку поповнити цілісний господарський розвиток України тими промисловими галузями, що були до часу занедбаніми, внаслідок колоніальних напрямних царської економічної політики. Тодішні погляди українських економічних кругів можна б звести до трьох основних справ:

а) Україна є природньо багатим економічним районом з відповідним рівнем промисловости і сільського господарства. Дальший економічний розвиток повинен йти в напрямку повного використання природних ресурсів. Згідно з тим слід заступити дотеперішній однобічний промисловий розвиток (зумовлений колоніальним царським режимом) повним промисловим розвитком, згідно з заступництвом промислової сировини. Окрему увагу треба звернути на розвиток легкої промисловости, що найбільш занедбана.

б) Україна творить природню господарську цілість, що складалась на протязі історичного розвитку українського народнього господарства. Порушення гармонійного розвитку української економіки відіб'ється негативно на інтересах нар. господарства України.

в) Всі плянувальні економічні заходи мусять включати в себе всі названі елементи і тоді вони будуть впливати корисно на піднесення продуктивності народнього господарства.

Про ці речі відкрито заговорив провідний український економіст, член КП(б)У Михайло Волобуєв. Він в першу чергу підкреслив самостійність української економіки.

"В разі ж мова йде про внутрішню характеристику економіки СССР — пише Волобуєв — то назвати її економікою одної країни було б великою помилкою. Адже ж така постановка питання виявляла б незрозуміння того, що після революції українська економіка перестала бути "додатком" до російської, що ця економіка тепер є рівноправна".²⁴⁾

²³⁾ Дискусія по перспективному плану. Хозяйство Украины ч. 11-12 1927, стор. 127.

²⁴⁾ М. Волобуєв: "До проблеми української економіки", стаття в "Більшовику України", ч. 2-3, 1928.

Волобуєв, базуючись на статистичному матеріалі, висловив припущення, що Україна віддає велику частину своїх прибутків за границю власної території, отже як дальший висновок: Україна і далі перебуває в колоніальній залежності. Даючи дефініцію “економічного колоніалізму” з марксистівського штандпункту страється Волобуєв обґрунтувати і другу свою тезу, мовляв колоніальна залежність України не зменшилась після революції. Вона під советським режимом значно навіть зросла, бо біля 21% прибутків народного господарства України йде за кордон, на неукраїнські потреби. Отже як дослівно стверджує цей автор: “членство України в ССРСР коштує надто дорого”²⁵). Нав’язуючи до актуальних тенденцій Держплану ССРСР — розділити Україну на два окремі господарські райони²⁶) виступає Волобуєв проти такого поступування, вважаючи що “принципи народно-господарської єдності гостро противорічать такому розриві її терену”, бо для автора Україна це “народно-господарське ціле”²⁷). Свої тези висував Волобуєв в дуже обережній формі, прикриваючись марксистськими позиціями. Не зважаючи на це такий сміливий виступ Волобуєва викликав широку реакцію, а то і репресії, що у висліді принесло фізичну ліквідацію для того видатного українського економіста, а після його смерті означення “волобуївщина” стало в советській літературі рівнозначником для націоналістичного ухилу в українській економічній науці.

Цікаво відзначити, що головними опонентами Волобуєва були інші українські комуністи, а сама Москва в ту досить небезпечну дискусію з самого початку безпосередньо не анґажувалась. Але і в тих виступах важко запримітити тотальну негацію поглядів Волобуєва хоча б у такому основному питанні як колоніальна структура народного господарства України. А у деяких випадках зустрічаємось навіть з посереднім потвердженням поглядів Волобуєва, де опоненти звертають критичну увагу на другорядні речі, не займаючи до основного питання економічного колоніалізму, як факту, дефінітивного становища. На увазі маємо виступ А. Річицького²⁸). Названий автор, користуючись довоєнними публікаціями українських економістів Порша, Мальцева і других²⁹), доказує, що Волобуєв помилився в своїй оцінці колоніалізму, бо мовляв теперішня економічна експлуатація України в порівнянні з царатом у двічі зменшилась. Очевидно факту економічного колоніалізму автор заперечити так і не може, а наведені ним цифри

25) Там же.

26) Органи Держплану ССРСР закинули цей плян розподілу України з уваги на гострий протест Гринька — провідного советського економіста, тодішнього голови українського Держплану.

27) М. Волобуєв, цит. пр.

28) Гл. А. Річицький: “До проблеми ліквідації пережитків колоніальності та націоналізму” (Відповідь М. Волобуєву). “Більшовик України”, ч. 2/1928 і також А. Річицький, “Скільки коштує Україні членство в ССРСР”, “Комуніст” з 9 лютого 1928.

29) гл. М. Порш: “Україна в державному бюджеті Росії”. Українське соц. демократичне видавництво “Каменяр”, Катеринослав, 1918 і П. Мальців: “Україна в державному бюджеті Росії. Т-во “Український Агроном”, Лубні 1917.

його тільки підтверджують в дещо применшеному виді. Отже за даними Річицького поміщуємо таку статистичну таблицю:

Джерело	Роки	Державні прибутки з України в мільйонах	Державні видатки на Україні карбованців:	Не повернено на Україну	у % ³⁰⁾ до прибутку
Порш	1898—1902	1883,0	1042,0	842,0	45%
"	1903—1907	2367,0	1301,0	1066,0	45%
"	1908—1910	1645,0	947,0	698,0	44%
Мальців	1913	699,6	383,2	316,5	45%
Укрдержпл.	1925—26	702,9	616,1	86,8	12%
"	1926—27	914,2	785,9	128,3	14%
"	1927—28	1017,4	936,9	80,5	8% ³⁰⁾

Фактично подані дані Річицького дуже близько підходять до висновків Волобуєва. Зовсім слушно відмічає український економіст-емігрант проф. Гловінський³¹⁾, що Річицький зумисно збільшив фінансову експлуатацію України за царату. Бо, як відомо, праці Порша і Мальцева заторкують фінансовий баланс України, дані Держпляну подають територіальний бюджет УСРР. Тому ні Порш, ні Мацьків не відрахували тих сум, що їх повинна б Україна розходити на удержання таких центральних установ як пошта, телеграф і т. д., дипломатичної служби і т. п., установ які служили б українській державі, а тоді містились в Петербурзі. Отже якщоб відрахувати потрібний відсоток на ті справи, тоді відсоток неповернених на Україну сум значно зменшилась і дорівнюватиме, подібно як і в Волобуєва 20—21%. Поданий Річицьким "відсоток експлуатації" за большевицьких часів менший як у Волобуєва, але він всеж таки є існуючим фактом і виразним показником колоніального становища народного господарства України і в часі советської влади.

Треба зазначити, що числовий матеріал для своєї праці взяв Волобуєв з висновків другого українського економіста-фінансиста В. Доброгаєва, що старався визначити поняття "територіального бюджету" України. Іншими словами ходило про визначення фінансової експлуатації України, яке переводилось бюджетними операціями. Бюджетові права для України були вже від довшого часу оспорювані і між українськими економістами з одної сторони та советськими союзними органами з другої велась гостра суперечка. Українські державні чиновники вимагали виразних бюджетових прав для України і у тому відношенні в українському становищі не було жадних суттєвих різниць. Навіть такий ортодоксальний комуніст-ленінець як Скрипник, завзятий опонент Волобуєва ще в 1923 р. на нараді відповідальних робітників національних республік, що відбулась в Москві за участю ЦК РКП заявив, між іншим, таке³²⁾:

³⁰⁾ Для років 1925 - 28 дані для цієї таблиці послужили статистичні показники з видання Укрдержпляну: "Основні показники народного господарства УСРР на 1927 - 1928".

³¹⁾ Є. Гловінський: "Фінанси УССР". Варшава 1938, стор. 289.

³²⁾ М. Скрипник: Про справу Султан-Галієва. Промова на нараді відповідальних робітників національних республік і областей при ЦК РКП у Москві 9 - 12/IV — 1923. М. Скрипник Статті і промови, т. 1, част. 2, стор. 22, Харків 1931.

“...не досить просто проголосити, що республіки повинні мати визначений бюджет, про що є постанова ЦК. Тепер цю постанову треба висловити певніш і сказати, що республіки мають право не тільки пересувати з одного розділу бюджету до другого — це право велике, але недостатнє. Коли в одному кармані воша на аркани, а в другому блоха на ланцюгу то хоч як перекладай з одного кармана до другого, нічого не вийде. Бюджетове право треба гарантувати, надавши визначені прибутки республікам. А проте у цьому питанні апарат Наркомфіну думає трохи інакше”...

В. Доброгаєв³³⁾ конструюючи територіяльний бюджет України обчислює на основі офіційних советських статистичних даних відсоток прибутків з народного господарства України, що його віддається поза межі української території. Відношення прибутків і витрат творять в його схемі “коефіцієнт експлуатації” народного господарства України, що переводиться московською метрополією. Його статистична таблиця така:

Фінансова експлуатація України

	в т и с. к р б.	
	1925/26	1926/27
Прибутки УСРР	689.467	852.300
Видатки УСРР	554.250	686.200
Залишок прибутків	135.217	166.100
	у % % :	
Відношення прибутків до видатків	124,5	124,2

При тому, внаслідок існуючих політичних обставин — Доброгаєв примушений заявити, що зужиткування частини прибутків поза межами України не є ще само по собі негативним фактом, бо Україна зобов'язана певною “соціалістичною солідарністю”. Отже стверджуючи, що “Україна дала безумовно істотну підтримку економічно менш міцним, вірніше дефіцитним республікам” — Доброгаєв висловлює тільки побоювання, що темпи тієї економічної підтримки Україною інших частин ССРСР можуть спричинити “обезкровлення здорового і міцного господарського організму за рахунок надмірного і часто-густо мало ефективного будівництва в інших господарських районах”.

З наведеного слід зробити висновок, що 20-ті роки, широко дискутовані з приводу спонтанного культурного ренесансу в Україні, що сталось у висліді деякої лібералізації тодішнього советського політичного режиму, приносять багато цікавих матеріалів і для студій самостійних шляхів розвитку української економічної думки. Власне кажучи тільки в тому періоді можна говорити про певне розмежування українських і російських економічних позицій. При тому українська економічна думка 20-их років, будучи скованою офіційними вимогами советської марксистської доктрини, не могла себе повністю національно самоозначити. Фактично формальною притокою до всіх тих українських виступів була боротьба проти т. зв. “великодержавного” російського ухилу, про що в тих часах в Україні ще можна було досить

³³⁾ В. Доброгаєв: Проблема фінансового балансу України. “Хозяйство Украины”, 1927, ч. 2. З того джерела і всі далішні цитування.

свобідно говорити. В нашій доповіді не вичерпано повністю тієї теми, що треба зробити на іншому місці і в інших розмірах. Ми навели тільки декілька цікавіших моментів, що можливо збудять глибше зацікавлення тією проблематикою, що на Заході фактично зовсім невідома. Описаний етап у розвитку української економічної думки має на сьогодні вже тільки історичне значення. Спротив українських економічних кругів, у тих формах, які він приймав у 20-их рр., остаточно знищено. Розстріляно Волобуєва та його опонентів Гірчака та Річицького. Протестуючи проти російського централізму застрілився і М. Скрипник. З початком 30-их рр. тисячі української інтелігенції, в тому всіх видніших українських господарників, економістів-теоретиків, та науковців знищено, всі інші мусіли підпорядкуватись безоглядним вимогам політичної системи. В часі пізнішої реалізації советських п'ятирічок говорити про якісь більш менш самостійні позиції української економічної думки вже більше не приходиться. У тому напрямі в Україні придушеної гострим політичним терором існують тільки поважні потенційні можливості і на основі студій структурних процесів у пізнішому розвитку української економіки можна ствердити, що в найменшому етапі певної лібералізації політичних відносин, ті можливості будуть українськими чинниками повністю використані.

Згадаймо ще, що також і в часі переведення суцільної колективізації спротив в Україні був значно більший як на російській території та в інших частинах ССРСР. Був це з одного боку психологічно обґрунтований спротив якнайширших українських селянських мас, значить консервативно настроєного і індивідуалістично успосібленого українського хлібороба, а з другого боку відмічаємо деякі ознаки активного спротиву і серед провідних українських економічних кругів. Як пише Я. Нікуліхін в початках в українському Наркомземі не було симпатій до колективізації. Роблячи розслід "гріхів" українського Наркомзему³⁴⁾ згадавши автор, вчисляючи Дунаєвського, Маркевича, Соловейчика, Демяненка і інших провідних українських економістів-аграрників, уважає, що вони

"весь час провадили боротьбу за збереження індивідуального господарства. Демяненко — пише Нікуліхін — мав навіть нахабність твердити, що ніде в Леніна не говорилось, що комуні, артїлі і т-ва СОЗ-и та ще з такими хибами "постійного органічного характеру" є єдино спасенні для селян". (Хозяйство Украини ч. 2/1929, стор. 108).

7 грудня 1929 р. постановою пленуму ВЦІК ліквідовано окремий український Наркомзем. Створення союзного наркомзему попередила досить небезпечна дискусія, що тим разом не зовсім вміщалася в офіційні советські рямці. І навіть М. Скрипник, що тоді ще уважався одним з найголовніших речників українського комунізму мусів зайняти слово в тій справі та старався досить незручно оборонити "лінію партії". З'ясовуючи, який має стосунок ця постанова ВКП(б) до ленінської "лінії партії" (яку він заступав) в розв'язанні національного питання, Скрипник був примушений відмітити гострі голоси опозиції.

³⁴⁾ Я. Нікуліхін, стаття в журналі "На аграрном фронті", ч. 1./1934. Цитуємо за К. Мацієвичем "Колективізація селянського господарства на Україні", збірник "Сучасні проблеми економіки України" т. II, стор. 31, Варшава 1936.

“З цього приводу є різні думки — говорив Скрипник — дехто каже так: у нас земельна справа не об'єднана, у нас є окремі Народні Комісаріати Земельних Справ, що самі і розв'язують — як можна піднести сільське господарство, бо утворення Союзного Наркомзему це є укорочення прав союзних республік, обкраяння можливостей національних республік, перепона на шляху самостійного розв'язання їхніх справ, нехтування їх культурної незалежності, їхніми інтересами”...³⁵⁾

Обороняючи право для створення Союзного Наркомзему обмежився Скрипник загальниками:

“Хто питанню національному протиставляє господарчий, чи соціалістичний розвиток, хто хоче, виходячи з буцім то національних інтересів народу, загальмувати соціалістичний його розвиток — той стоїть по тім боці барикади, той іде і керується капіталістичними лініями, а не ленінськими лініями в національному питанні”...³⁶⁾

Не припускав цей визначний український комуністичний діяч, що йому не доведеться самому бачити наслідків створення Союзного Наркомзему і закріплення колективізації і своїм самогубством він буде змушений солідаризуватись і підтвердити правильність опозиційних голосів, що їх тепер з наказу Москви мусів поборювати...

Подібні поодинокі спроби виявляти відмінність українських економічних позицій від централізаційних настанов економічної політики Москви зустрічаємо і в пізніших часах. Зокрема в часі деякої лібералізації пол. відносин в 1941-45 рр. Аналіза тих справ мусить бути темою окремого розгляду, зв'язаного з ситуацією в повоєнних часах і тим самим з найновішим етапом в розвитку економічних процесів в СРСР і в Україні.

О. Юрченко

ДЕРЖАВНИЙ СТАТУС УСРР І ХАРАКТЕР ЇЇ ДЕРЖАВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ З РСФСР

(Продовження)*)

Процес складання і оформлення державних зв'язків між УСРР і РСФСР протягом 1918—1922 рр., в основному, можна поділити на два періоди: від перших декларативних актів Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України в листопаді 1918 р. до укладення “Робітничо-Селянського Союзного Договору РСФСР-УСРР” у грудні 1920 р. й від названого акту до укладення “Договору про утворення Союзу Сув'язьких Соціалістичних Республік” у грудні 1922 року. Перший період характеризується з одного боку загальними декларативними заявами політичних і державних чинників обох державних суверенних формацій, з другого — й це є основним для нього — створенням і видавчим останніми нормотворчих актів, головне, вже конкретно-практичного характеру, сукупність яких становила правну базу державних стосунків між обома суверенними республіками в даний період.

³⁵⁾ М. Скрипник: Статті і промови, т. II, част. 2. Стаття — “До реконструкційних проблем”, доповідь на VII пленумі Київського ОПК КП(б)У 27. XI. 1929, стор. 268.

³⁶⁾ Там же, стор. 269.

*) Гл. “Р. Д.” ч. 20, стор. 39 - 47.

Завершенням цього етапу названих відносин, яке узагальнило цю базу й визначило, певною мірою, загальну правну форму державного зв'язку між РСФСР і УСССР, було укладення договору між ними 28. 12. 1920. Після цього в другому періоді, цей зв'язок уже “будується на чіткій і певній основі спеціальних двосторонніх договорів і угод” (Ронин: К истории конституции СССР 1924 г., ст. 37).

Перший і другий з'їзди комуністичної партії большевиків України, що відбулися в липні й жовтні 1918 р. в Москві, висловились, перший за “революційне воз'єднання України й Росії... на базі советської влади”, другий — за “об'єднання советської України з советською Росією” (КПб) в революціях... ст. ст. 15-16 і 34). Проте, форм цього об'єднання передбачено не було. Виходячи з оцінки пануючих на тих з'їздах настроїв і тодішніх настанов московського ЦК РКП, можна було припускати, що малось на увазі можливе інкорпорування України, в тій чи іншій формі, до складу РСФСР. Як говорили ми раніше, від цієї думки вже незабаром Москва мусіла відмовитись. Тимчасовий Робітничо-Селянський Уряд України, утворений місяцем пізніше, який виступав назовні як самостійний державний чинник, висловився в декларативній формі за “конечну потребу об'єднання советських республік”, знову ж без зазначення державних і правних форм такого об'єднання. Декларація цього уряду з 28. І. 19, що говорила про “обов'язок рівняти свій революційний класовий фронт, насамперед, з фронтом російського пролетаріату” в силу спільности державних завдань, в оцінці О. Честякова “передрیشувала... об'єднання Української советської республіки з советською Росією на засадах соціалістичної федерації” (Чистяков: Развитие федеративных отношений между УССР и РСФСР, ст. 18).

Тим часом конституція Української ССР, прийнята 14 березня 1919 р. тобто основний державотворчий стан Советської України, фіксував лише чисто декларативні моменти щодо державних стосунків з Росією й іншими окраїнами советизованими державними утворами. Конституція говорила в загальних виразах про “повну солідарність Української ССР... із нині суцими вже советськими республіками” та висловлювала рішення “приступити з ними до тісного політичного об'єднання” (Собрание Узаконений Украины, 1919, Ч. 19, ст. 204). Знову ж питання правної природи й форм цього “тісного об'єднання” залишалось відкритим. Можна припускати, що така загальниковість визначень декларованого об'єднання й уникнення його правної дефініції була навмисна в зв'язку з конкретними політичними обставинами, що супроводили опрацювання й видання конституції советської України. Советська влада перебувала в стані не вирішеної ще боротьби з УНР і старанно уникала всяких формувань, що їх широкі кола й маси України, зокрема тодішні політичні союзники советського режиму лівосоціалістичні українські групи, могли б розцінювати як відмовлення уряду УСССР від засади державної самостійности України. В цей час у державних актах і деклараціях так УСССР, як і РСФСР, більше говориться про “союз” між советськими республіками, але не про якусь конкретну форму сталого державного зв'язку. Визначення фактично встановлюваних відносин як “федеративних” прийшло до советської фахової літератури далеко пізніше. Офіційна термінологія тієї доби цього означення уникала. Форми майбутнього державного

зв'язку советської України з РСФСР були неясні для самих керівних кіл останньої. За свідченнями В. Курицина, "Ленін писав, що в рішенні про те, чи бути Україні окремою й незалежною Українською Советською Соціалістичною Республікою, зв'язаною в союз (федерацію) з Російською Советською Федеративною Соціалістичною Республікою, або злигись у єдину советську республіку, треба виходити, насамперед, із інтересів трудящих... Добровільний союз націй не можна здійснити відразу, до нього треба допрацюватись із найбільшою терпеливістю й обережністю... Приклад лімітрофів "показав, що буржуазії в цих державах пощастило зіграти на недовірі селян і дрібних господарників до великоросів". (Курицин: Государственное сотрудничество РСФСР и УССР, ст. 28).

Четверта конференція КПБУ, що відбувалася в дещо змінених обставинах і мала виявити виразніші тенденції до об'єднання з РСФСР, підкреслюючи, що "повне відокремлення цих двох советських держав було б тільки штучним процесом", разом із тим згадувала лише про "тісний союз УССР з советською Росією". (Образование СССР, ст. 150). Відозва Всеукраїнського Революційного Комітету в грудні 1919 р. декларує лише, що УССР "ітимо пліч-о-пліч з вільною й незалежною соціалістичною советською республікою Росії". (Там же, ст. 141—142). Вказівки на конкретні форми організації державних зв'язків можна подекуди знайти в документах, які стосуються окремих ділянок цих зв'язків. Так, у декларації Всеукраїнського Ревкому "Про військову політику на Україні" (січень 1920) зазначено, що територія України має становити дві військові округи, "які входять до загальної організаційної системи федеративної республіки" (За Чистяковим: Развитие Федеративных Отношений между УССР и РСФСР, ст. 21). Тут можна бачити розуміння характеру державних стосунків УССР із Росією, як федеративного зв'язку між ними й то в рамках однієї "федеративної республіки". Останнє окреслення в засаді розходиться з справжньою правовою природою тодішньої стадії розглядуваних зв'язків. Аналогічно VII Всеросійський з'їзд советів у грудні 1919 року визначав, що в "теперішній час відносини між Українською Соціалістичною Советською Республікою й РСФСР визначаються федеративним зв'язком на ґрунті резолюцій Центрального Виконавчого Комітету України з 18 травня 1919 р. і Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету з 1 червня того ж року" (Собрание узаконений РСФСР, 1919, ч. 64, ст. 570).

Першим документом, що виразно визначив тенденцію розглядати взаємовідношення обох советських державних тіл як складників федеративного державного цілого, була Постанова IV. Всеукраїнського з'їзду советів "Про державні стосунки між УССР і РСФСР" 20 травня 1920 р. Згідно з її текстом, "УССР, зберігаючи свою самостійну державну конституцію, є членом Всеросійської Соціалістичної Советської Федеративної Республіки" (Собрание узаконений Украины, 1920, ч. 13, ст. 245). Ронін справедливо зауважив, що названа постанова "заслуговує на особливу увагу, бо в ній ми вперше зустрічаємо розгорнуте формулювання державноправного стану УССР і характеристику мотивів її федеративного взаємозв'язку з РСФСР" (Ронин: К истории конституции СССР 1924 г., ст. 49). Справді, тут уперше від часу постановля Тимчасового Робітничо-Селянського Уряду України цілком

виразно було сформульовано розуміння державних стосунків УССР до Росії як постійного державного зв'язку в спільній державній системі. Проте, постанова 20. 5. 1920 сама по собі ще не створювала декларованого нею правного стану України щодо советської Росії. Не можна забувати, що створення федеративної спільноти з окремих, до того часу самостійних державних організмів є завжди актом правно дво- або багатостороннім. Вона не може постати в наслідок одностороннього чину одного з евентуальних учасників майбутнього федеративного утвору. Тимчасом, постанова IV. Всеукраїнського з'їзду советів не тільки визначала одностороннім актом свої державні відносини з РСФСР, але й проголошувала утворення нового федеративного організму у вигляді до того часу не існуючої (і після того не посталої) "Всеросійської Соціалістичної Федеративної Советської Республіки". Постанова 20. 5. 20., яка йшла цілком у річичі політичних і державних тенденцій ЦК РКП й уряду РСФСР, проте, не була з деяких причин, про які говоритимемо в іншому місці, взята в Москві до уваги в тому розумінні, що дістала б відповідну правну реакцію у вигляді відповідного законодавчого акту. Ухвала з'їзду советів України про приналежність останньої до складу російської федеративної держави могла розглядатись у цих обставинах лише як вияв волі советських державних органів України до такої держави приступити й поставлення пропозиції щодо цього. Проте, сама по собі, ця постанова ще не робила УССР автоматично членом зазначеної "всеросійської федерації", по-перше, тому, що такої тоді не існувало, як правно зафіксованого утвору, по-друге, через відсутність на момент винесення ухвали одержання згоди інших можливих чи передбачених складників названої федерації. Як подає офіційний советський історик цього періоду, "на першому етапі соціалістичної революції конкретні й сталі форми федеративних зв'язків народів Росії не могли бути відразу ж опрацьовані з повною визначеністю, через те, що вони мали бути випробувані й перевірені масами (власне, комуністичним проводом держави. О. Ю.), на їхньому власному досвіді". (Ронин, ст. 13).

Постанова 20. 5. 1920, обґрунтовуючи до того часу існуючі й дальші тісні зв'язки між УССР і РСФСР, у той же час не призвела до об'єднання обох республік у межах однієї держави. До цього дійшло лише наприкінці 1922 року внаслідок утворення ССРСР, правна суть якого, як союзної держави, була зафіксована й закріплена в його першій конституції 1924 р. Одночасно належить зазначити, що постанова IV. Всеукраїнського з'їзду була останім актом, який виявляв тенденцію розглядати Україну як можливу частину російського (в правному розумінні слова) державного комплексу.

Як уже зазначалось, період з кінця 1918 по грудень 1920 р. характеризується тим, що фактичне політичне об'єднання підсоветської України з РСФСР оформлюється шляхом нормативних актів, які регулюють всеоб'єднання у сфері окремих, конкретних плянів державного життя. Ронін так окреслює форми правного закріплення державних зв'язків УССР з Росією в цей період: "Початковий етап характеризується з погляду свого правного виявлення такими особливостями:

Перше: Вихідними документами є маніфести, декларації вищих органів советської влади незалежних республік, які проголошували принципову потребу федеративних зв'язків між цими республіками

й РСФСР. Друге: на основі оголошених принципів і декларацій у маніфестах далі вступають у дію приватні угоди урядів советських республік і окремих їхніх органів, що встановлюють спільне керівництво або єдність політики в одній якійсь галузі державного урядування. Третє: від приватних угод дальший розвиток федеративних відносин призводить до угод загального порядку, які охоплюють уже не одну, а цілу сукупність галузей урядування. (Ронин: К истории Конституции СССР 1924 г., ст. 47). Таким чином, за першу загальну базу для оформлення державних зв'язків РСФСР з Україною мали правити документи суто декларативного характеру, правна природа яких, була, щонайменше, невиразною й позбавленою речової конкретності щодо змісту й обсягу декларованих зв'язків між тими державними одиницями. Не дбаючи про виразніше правне визначення цих зв'язків у цілому, державні органи УССР і РСФСР відразу ж почали переносити їх реалізацію до сфери практичних заходів, фіксуючи останні відповідними актами. Такий порядок речей був можливий тому, що те, чого бракувало у формальних стосунках державних інституцій обох советських республік — упорядкованої й виразно окресленої загальної правної бази для цих відносин, легко компенсувалось наявністю тісної організаційної єдності керівної політичної інстанції, спільної для обох державних організацій — російської комуністичної партії, що до її складу належала, як один із краєвих філіялів, комуністична партія України. В зв'язку з цим, залишаючи тим часом на боці, головню з тактичних причин, справу юридичної форми державних стосунків советської Росії з Україною (й іншими окраїнними республіками) ЦК РКП і уряд РСФСР головну увагу зосереджували на оформленні актів конкретного, організаційного значення. Ці обставини дали підставу німецькому авторові вважати РСФСР у цей період "zu den bolschewistischen Schwesterrepubliken der Ukraine und Weissrussland war vorerst ein ausserordentlich lockeres. Sie waren eigentlich nur durch das gemeinsame Band der Partei verbunden, im uebrigen vollkommen unabhengig voneinander" (G. v. Rauch. Russland. Staatliche Einheit und nationale Vielfalt, ст. 223). З твердженням автора про "рихлий" характер державних стосунків між советською Росією і окраїнними советськими утворами можна погодитись, якщо брати до уваги саме правне оформлення цих стосунків. У політичному, військовому і господарчому розумінні отой згадуваний в автора "зв'язок партії" забезпечував московському урядові потрібну йому тісну, зцентралізовану організацію.

Перші об'єднувчі організаційні заходи стосувались особливо актуальних під той історичний момент ділянок: військової, комунікаційної, господарчої. "Першою природною, продиктованою самим життям формою цих федеративних зв'язків став військово-політичний союз советських республік, створений в інтересах успішної їх оборони проти воєнного нападу з боку зовнішних і внутрішних контрреволюційних сил (Ронин ст. 18). В цих же інтересах організаційного централізування всіх засобів мілітарного характеру названий "союз" автоматично перегворювався тільки з військового на військово-господарський. Те ж джерело зазначає: "3 червня (1919 р. О. Ю.) советські республіки беруться до встановлення основ єдності своєї політики й у економічній царині, оскільки ця єдність була потужним чинником зміцнення обороноспроможности советських республік" (Там же, ст. 41).

Заходи щодо реалізації організаційних зв'язків між окремими ділянками урядування Росії і УССР, що переродилось шляхом повільного заміщення для зв'язків, власне організаційного підпорядкування відповідних ділянок урядові РСФСР, відбувалось двома шляхами: поширення на український терен відповідних норм, чинних у советській Росії, декретами й розпорядженнями вищих державних установ УССР і шляхом своєрідного виміну відповідними актами між УССР і РСФСР, які мали б заступати договори між ними і, нарешті, спільними актами відповідних установ обох республік. Так, 11 лютого 1919 р. комісар військових справ УССР видав наказ, згідно з яким, усі “декрети, закони, постанови й накази, що стосуються Червоної Армії й об'єктів відання Народнього Комісаріату військових справ, як уже видані, так і надалі видавані відповідними органами Російської Советської Республіки”, набували сили й застосування в УССР (За Роніним, ст. 40). Постановою Комісаріату фінансів УССР з 6 квітня 1919 р., “через існуюче об'єднання грошової системи Беликоросії й України”, в обіг на українські території впроваджувалось паперові т. зв. “розрахункові знаки” РСФСР (Собрание Узаконений Украины, 1919, ч. 35, ст. 412). В квітні 1919 р. Вищі Ради Народнього Господарства обох республік ухвалили спільну постанову “Про переведення єдиної економічної політики”, на основі якої об'єднувалось товарні фонди обох країн, що розподіл їх переходив до мішаних комісій. У дальшому передбачувано складати спільні виробничі плани, встановлювати єдині найвищі ціни, припускалась можливість фінансування промисловости України безпосередньо від ВРНТ РСФСР, на УССР поширювались чинні в РСФСР закони про націоналізацію промисловости, транспорту й зовнішньої торгівлі.

Ці окремі заходи дістали певне узагальнення в Постанові Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету з 18 травня 1919 р., яка ухвалювала вдатись до інших советських республік із пропозицією “укласти тісний оборонний союз” і для того об'єднати мілітарні й відповідні матеріальні засоби. У відповідь на цей акт ВУЦВК, 1 червня 1919 р. Всеросійський ЦВК виніс свою постанову “про об'єднання оборони советських республік”. Згідно з тим, “виходячи з пропозицій советських урядів України” та інших республік, ВЦВК визнавав “за потрібне перевести тісне об'єднання: 1) військової організації й військового командування; 2) рад народнього господарства; 3) залізничного управління й господарства; 4) фінансів; 5) комісаріатів праці”. (За “Историей советского государства и права”. Москва 1948).

Постанова передбачала укладення відповідних угод для здійснення накреслених заходів між окремими советськими республіками. Проте, жадної загальної угоди між советськими державними утворами, яких мала б заторкувати постанова московського ВЦВКа, укладено не було (мимо того, що до них усіх була адресована пропозиція УССР і що потребу такої угоди передбачала постанова ВЦВК в Москві). Не було складено й окремих, двобічних угод між РСФСР і окремими республіками. Постанова московського ВЦВКа була, просто, взята до відома по окремих республіках і відповідними ухвалами прийнята в них до виконання. Вже роком пізніше, в травні 1920 р. IV. Всеукраїнський з'їзд советів вирішив, після цілого ряду конкретних заходів на підставі постанови московського ЦВК з 1. 6. 1919, оформити правно позицію

УССР до цього стану таким чинм, що визначив у своїх резолюціях постанови ВУЦВК з 18. 5. 1919 й ВЦВК — з 1. 6. 19, як “угоду між Центральними Виконавчими Комітетами УССР і РСФСР про об’єднання комісаріятів” (Собрание узаконений України, 1920, ч. 13, ст. 245).

Таким чином об’єднання військових і господарських ділянок советських республік зводилось до передання керування ними урядові РСФСР. Згідно з резолюціями VII Всеросійського з’їзду Советів у грудні 1919 р., ухвали Всеукраїнського ЦВК з 18 травня ц. р. й Всеросійського ЦВК з 1 червня становили ґрунт для того “федерального зв’язку”, що на його основі регулювались відносини між РСФСР і УССР. Названі акти вищих державних установ обох республік не встановлювали жодних сталих правних умов і гарантій об’єднання найважливіших галузей державного урядування. Фактично форми й способи такого об’єднання залишались цілком на розсуд самого уряду РСФСР, який перебирав на себе керування об’єднаними ділянками. Участь у цьому об’єднаному керуванні й нагляді над його здійсненням, а отже й оборона інтересів УССР у об’єднаних ділянках мала б здійснюватись через участь представників її в праці вищих представничих тіл РСФСР. Але до цього прийшло пізніше. В червні 1919 р. єдиним засобом УССР для захисту своїх прав та інтересів у галузях об’єднаних державних ділянок було відкликання ухвал своїх вищих інституцій, прийнятих у травні 1919 р. Але цей засіб був надто широкий і радикальний, щоби мати практичну вартість. Тим часом, на підставі постанови Всеросійського ЦВК з 1 червня, советська Україна втрачала власні збройні сили, фінансову й валютну систему й мала передати справу своєї оборони (разом із правом порядкувати для цього своїми людськими й матеріальними ресурсами) й керування своїми фінансами, транспортом, зв’язком, великою промисловістю, зовнішню торгівлю й трудовими ресурсами РСФСР.

Протягом літа 1919 р. форми організаційних зв’язків між урядами советської Росії й УССР у ділянках т. зв. об’єднаних комісаріятів залишились, через щодалі скрутнішу воєнну ситуацію (наступальні операції війська УНР на Правобережжі й Добровольчі Армії — на Лівобережжі, а також розгорнута повстанська, протикомуністична акція), невиробленими, й керівництво в цих галузях цілком, без додаткових передумов правного й організаційного характеру, перейшло безпосередньо до рук відповідних урядових інституцій РСФСР. Акти 18 травня й 1 червня створювали стан, згідно з яким УССР, залишаючись і далі з статусом самостійної держави, в цілях воєнної оборони обмежувала в дуже великому обсягові свої суверенні права, практично до таких розмірів, які позбавляли її реальних можливостей їх захисту й віддавали саму її суверенність на ласку й неласку держави, що на її користь ці обмеження було зроблено, тобто — советської Росії.

Наприкінці літа 1919 р. советська влада мусіла була опустити переважну більшість української території, й вищі державні установи УССР — ВУЦВК і Раду Народніх Комісарів, було скасовано й заступлено тимчасовим органом — Всеукраїнським Революційним Комітетом, з обмеженими функціями й без колегіального урядового тіла при ньому.

До питання економічної системи в ССРСР

В офіційному назовництві — чи то буде “Союз Соціалістичних Совєтських Республік”, чи “Українська Соціалістична Совєтська Республіка” — то в першому, як і в другому випадках зафіксовано слово “соціалістичний”, яке, мовляв, вказує на те, що економічною системою у згаданій державі є система соціалістична. Але чи справді воно є так?

Оголосивши на весь світ, що у бувшій царській Росії нині існує соціалізм, Москва в своїх пропагандивних твердженнях зазначає, що саме тією ніби-то соціалістичною системою зараз переведено в життя: 1) Усуспільнення всіх засобів і знарядь виробництва і передання їх до рук держави. 2) Плянуння народнього господарства. 3) Знищення класової структури суспільства і тим самим відсутність експлуатації людини людиною. 4) Підвищення матеріального рівня трудящих в порівнянні до стану в капіталістичних країнах. От це, коротко, ті основні риси економічної системи в ССРСР, яку більшовики звать соціалістичною.

Розглянемо кожду з наведених точок. Отже вихідною позицією, що характеризує економічну систему ССРСР, як соціалістичну, являється усуспільнення всіх засобів і знарядь виробництва і передача їх у власність трудящих. Значить, згідно з тим твердженням, фабрики, заводи і інші підприємства в ССРСР належать робітникам, які, мовляв, є їхніми господарями, а земля передана селянам, які для кращого господарювання самі організувались в колгоспи. А чи справді воно так є? Дійсно, фабрики і заводи в ССРСР є власністю держави, а робітники, що в них працюють, це в дійсності звичайні працівники, яких жорстоко і немилосердно експлуатує господар, в данім випадку сов. влада. Як відомо, робітники в ССРСР прикріплені до своїх варстатів праці, не мають права його без дозволу змінювати, а у випадку самовільних рішень піддаються робітники в ССРСР різним репресіям, включно з тюремними карами. Вправді в останніх роках в дечому злагіднено робітниче законодавство і трохи лібералізовано дисципліну праці в ССРСР, але це тільки теоретичні положення, які, як нам відомо, нерідко дуже різко розходяться з самою практикою. Додамо, що робітники в ССРСР не мають права в якийсь спосіб (організований чи ні, це не має суттєвого тут значення) виявляти своє незадоволення умовами своєї праці. Страйки, як спосіб боротьби робітників за покращання свого економічного стану, в ССРСР заборонено, а сучасне положення в Мадярщині дає промовисту ілюстрацію для відношення совєтів до страйків та і взагалі до будь-якого зорганізованого руху робітництва, що не хоче бути безвольним знаряддям для совєтської політики. Заборону страйків більшовики мотивують тим, що робітники не можуть протестувати проти самих себе, бо ж вони, мовляв, і є господарями заводів і фабрик... З такими твердженнями, очевидно, взагалі не приходиться

дискутувати і можемо тут тільки підсумувати сказане. Робітники в ССРСР закріпачені і нещадно експлуатуються з боку держави та не дозволено їм підняти голос на захист своїх економічних інтересів. Де ж тут соціалізм, запитаємо.

Селяни вважаються власниками землі і ніби добровільно увійшли до колгоспів. Згадаємо 1933 рік, коли від штучного, утвореного большевиками, голоду в Україні згинуло кілька мільйонів людей, і тоді це “добровільне” вступлення до колгоспів українських селян буде для нас більш зрозумілим. Не входимо тут в складне колгоспне законодавство, що, подібно до фабричного, теж повністю закріплює селянина на праці в колгоспі, даючи йому мало можливостей визволитись з тої модерної “панщини” 20-го століття. Як відомо, головою колгоспу є, звичайно, партійна людина, надіслана партосередком з району, що має за завдання виконувати обов'язки “погонича”, чи точніше контролера директив советського диспозиційного осередку. Селянин-колгоспник, як і заводський робітник, не має права ні можливостей протестувати. У вірцевому статуті є вправді точка, де зазначено, що член колгоспу у випадку свого бажання може з даного колгоспу вийти... Це, звичайно, аналогічна постанова, як і в конституції Української ССР, мовляв Україна може у випадку бажання вийти зі складу ССРСР. Отже фабрики, заводи і земля в ССРСР є фактично власністю советської держави, а робітники та селяни, як і інші верстви трудящого населення в ССРСР, являються тільки погано оплачуваними працівниками тієї держави. Таким чином советська держава виступає тут в ролі звичайного “збірного” капіталіста. З тільки одною різницею, що в умовах советського державного капіталізму правний і фактичний стан робітників і селян далеко гірший ніж у заснованій на приватній ініціативі ринковій капіталістичній системі, де робітник все ж таки є людиною вільною і має можливість у випадку потреби переводити боротьбу за покращання свого економічного стану. В ринковій капіталістичній системі існує право на приватну власність, в тому числі і на засоби виробництва та на землю, що і стимулюють індивідуальну свободу рішень людини-господарника. Цим власником за капіталістичної системи може бути одна фізична особа, а може бути і юридична особа — цілий колектив. Ця юридична особа — колектив, може складатись з мільйонів окремих осіб, як це, наприклад, є в акційних більших підприємствах. Большевицька держава очолюється советською комуністичною владою, що облудно зазначає, ніби править іменем всього пролетаріату і селянства, а насправді заправляє всією советською т. зв. соціалістичною державою невеличка група людей, партійна верхівка, що і є тими представниками державного капіталізму.

Друга точка, що, як зазначають большевики, є основною характерною рисою їх соціалістичного господарства, це обставина, що советське господарство є плановим господарством. Мусимо тут зазначити, що на сьогодні всі господарські системи при всяких державних устроях мають більш чи менш сильно зазначені елементи планованої економіки. На цю тему є величезна фахова література і в ближчий розгляд тої справи тут входити не будемо. Питання відкрите: на скільки господарське планування, перепроваджуване за советськими зразками, сприяє господарському розвитку країни, гармонійно розвива-

ючи всі наявні господарські сили даного госп. простору та забезпечуючи госп. добрами населення, а на скільки переслідує воно тільки свої політичні цілі, що їх закріплює саме тим строгим централізованим економічним плануванням господарського життя в ССРСР. Адже навіть у такій державі якнайбільш ліберального капіталізму, як США, наявні виразні елементи плянованої економіки та відзначаємо безпосередній вплив державних органів на господарське життя країни. Кожному читачеві навіть щоденної американської преси відомі справи урядових заходів у напрямку переведення певної сільсько-господарської, чи як тут прийнято називати фермерської політики. Уряд США впливає на економічне життя країни різними способами назвати б хоча політику розподілу бюджетних сум, контролю відсотку на капітали, банкову та кредитову політику, регулювання висоти податків, їх розложення на окремі податкові об'єкти, тощо.

Большевики в дальшому твердять, що черговою ознакою їх економічної системи — відсутність експлуатації людини людиною та знищення класової структури суспільства, отже в ССРСР ніби зараз і є безкласове суспільство. На сьогодні відомо цілому світові, що після знищення класів, що на них поділялась людність бувшої царської імперії, совєти породили нову класову структуру. Сьогодні теж і в ССРСР є своя верхівка, своєрідна совєтська “буржуазія” (верства совєтських бюрократів — апаратчиків), є робітничі класи, селянство та трудова інтелігенція, що заробляє на прожиток своєю працею. Совєтська партійна верхівка нині зайняла місце знищеної большевиками царської аристократії — дворянства, та користується, подібно як і попередня провідна верства, різними дуже значними привілеями. Подібно як і за царських часів, де дворянство поділялось на “верхи” (столичні круги а на провінції губернатори та їх найближчі співробітники), так і за часів совєтів існує комуністична верхівка, куди, не враховуючи групи кремлівських можновладців, входять ще по партійній лінії різні секретарі від республіканського масштабу починаючи до секретарів обкомів і райкомів включно, військова верхівка (маршали, впливові генерали, тощо), правляча верхівка (міністри і їх апарат, як директори главків, трестів, тощо), впливові чиновники совєтського поліційного апарату, прокуратури, впливові члени президії верховного совєту, профспілкових організацій, тощо. Менше значення мають апаратчики на місцях, секретарі партосередків в районах, міських комитетах, колгоспах, радгоспах, МТС та фабриках, як і в інших клітинах господарського, суспільного та культ-виховного життя. Вся ця совєтська “знать” має величезні привілеї. Їх діти, щоб навести тільки найбільш яскравий приклад, вчаться в особливих школах (так було і за царизму), не підлягають примусовим наборам до “фабрично-заводських” шкіл, не підлягають жадним мобілізаційним розпорядкам і т. д. Зарплата, що її одержує совєтська верхівка неспіввідносна до заробітної платні широких кругів совєтського населення. Маршали, генерали, директори “главків”, трестів, і т. д. одержують від 5,000—15,000 крб. в місяць, а то і більше (відповідних даних совєтська статистика зрозумілих причин не публікує), тоді як рядовий робітник одержує не багато більше як 600 крб., а то і менше. Саме ці великі різниці в заробітній платні обмежують купівельну можливість широких верств з-підсовєтського

населення, що, очевидно, має і значний вплив на висоту життєвого рівня в ССРСР. Великі різниці у висоті зарплатні для окремих категорій працівників показує така статистична таблиця:

Зарплата в ССРСР у місяцях вересні-жовтні 1955 р.

Назва праці:	Заробітна платня в місяць в крб.:
Прибиральник на ф-ці	450
Кельнерка	500—600
Учитель	550
Початкуючий лікар	650
Напівквал. робітник	700
Початкуючий інженер	800
Директор сер. заводу	5,000

Не слід забувати, що від тієї платні треба ще обов'язково відрахувати 20% на податки і купівлю облігацій державної позики. Певне уявлення про вартість заробітку в ССРСР дасть висота цін на товари першої потреби, в тому числі і на харчові продукти.

Ціни на товари в кінці 1955 року

Товар:	За один кг. в крб.:
Хліб житний	1,24
Хліб пшеничний	1,70
м'ясо свиняче	17,7
ковбаса	16,7
сало	29,2
масло коров'яче	26,8
маргарина	15,2
цукор	18,8
помаранчі	16,5
яблука	5,5
яйця (десяток)	7,0
	в крб.:
чоловіча сорочка	78— 245
чоловіче вбрання	1,000—1,800
капельох чоловічий	69
жіночий плащ	650—2,800
жіноча шовкова сукня	400— 775
чоловічі черевики	550— 750
жіночі черевики	500— 750
телевізор	1,400—1,700
фотоапарат (сов. лайка)	2,000

Наведені дані беремо з біжучої американської преси, зокрема з відривань Геррі Шварца в Нью-Йорк Таймсі. Великі різниці в заробітній платні та дорожнеча на товари ширвжитку ще більш підкреслює саме класову структуру советського суспільства та гострі різниці в забезпеченню поодиноких категорій советських громадян. Не забувай-

мо, що за один кілограм хліба, як той, що одержує 400 крб. в місяць, так і той, що одержує 1,500 крб. однаково платять 1,24 крб. Високі ціни на товари ширвжитку значно обмежують купівельну спроможність советського робітника. І так, наприклад, робітник совхозу отримує, кругло кажучи, 25% того, що отримував наймит за бувших царських часів у поміщика, а селянин-колгоспник витрачає на утримання своє і своєї родини лише 50% того, що витрачав селянин за часів царизму. Примус праці за советів фактично закріплює селянство. Згадаємо для прикладу постанову ЦК ВКП(б) і СНК СРСР з 27-го травня 1939 року, в якій зазначено, що ті колгоспники, які виробили менше 80-ти трудоднів мусять бути виключені з колгоспу. Дальші наслідки, відомі бувшим громадянам СРСР: тюрма, заслання і інші репресії. Але селяни все ж таки ухилялись від праці в колгоспі, більше уваги присвячували своїм присадибним наділам. І от в перших днях березня 1955 року СРМ і ЦК КПСС ухвалює “новий плян підсилення виробництва сільського господарства”, називаючи його “рекомендацією” до виконання колгоспів. В цій “рекомендації” сказано, що прибутки колгоспників так збільшилися, що колгоспники можуть відмовитись від обробітку присадибних діляниць, а всю свою працю віддавати колгоспу. Окремо обговорюється в “рекомендації” і питання “прогульників”, що досить вимовно говорить про охоту селянства для колгоспної праці. Щоб примусити селян працювати в колгоспі обмежується право мати на присадибних ділянках продуктивну худобу і птицю, мовляв “для колгоспника немає радії мати при собі худоби і птицю, які можуть бути використані колективом”. При кінці, для документального з'ясування низького життєвого рівня колгоспного селянства, що тільки в незначній мірі користає з вислідів своєї праці, приведемо таке статистичне порівняння. Отже в колгоспах України згідно відчитів колгоспів з гуртового збору зернових у % за роками за розпорядженням советів було визначено до розподілу за трудодні:

роки:	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940
% %	19,5	23,8	23,8	23,9	23,5	22,9	22,3

На один трудонень припадало від 1,3 кл. в 1934 році до 2,4 кл. в 1939 р. Після другої світової війни стан ще значно погіршився, значно теж зростає відсоток, який забирає советська держава від колгоспників. І так колгоспи України здали советській державі від свого зернового і бобового збору за роками в % %:

роки:	1934	1935	1936	1937	1938	1939
% %:	46,0	44,5	43,1	36,8	44,3	43,1

Цифровий матеріал запозичуємо з рукопису недрукованої нашої праці “З економіки сільського господарства України за часів московсько-советської окупації”.

Отже, перефразуючи основне твердження марксистської літератури, ми могли б заявити, що “додаткову вартість” що її виробляє в СРСР робітник забирає повністю новий працедавець — советська держава, називаючи її “соціалістичним нагромадженням”, але робітникові від зміни самої назви не легше.

Про два роди збірної свідомости

Можна твердити, не боячись заперечення, що свідомий українець ясно відчуває свою національну особистість, точно знає де кінчиться його національна спільнота і починається чужа. Тим часом москаль не має того вичуття і тої свідомости. Москалі тяжко вирізняють себе серед інших народів, оскільки ці останні належать до спільної з ними держави. У них нема ясного почуття своєї етнічної окремішности, своєї расової відрубности. Вони пощирости уважають відмінність від них українця чи білорусина за річ маловажну в порівнянні з фактом, що три країни творили колись і ще й тепер творять одну державу.

Вичуття держави у москалів є багато гостріше, як у українців. І наколи ці останні мислять суспільні справи, так би мовити, категоріями національно-суб'єктивними, то москалі проєктують ті справи в площину державну, розцінюють їх в аспекті державної рації, при світлі страху чи пошани до влади. Історія навчила росіян почувати себе господарями держави, нести відповідальність за її цілість. Разом з ростом московського царства і перетворення його в Імперію росли і політичні аспірації росіян, які стали уявляти, що "всі слов'янські ріки зілються в російським морі". Називаючи себе "народ" богоіскатель" росіяни витворили ідеологію "всечеловечества", в якій мали би розчинятися всі людські вартости моральні.

Отже крім свідомости національної існує також свідомість імперіяльна, яка у росіян часом переходить в мрячну універсальність.

Імперіяльна свідомість москалів зародилась на основі спадщини Чингіз Хана, наступником якого стало Велике Князівство Московське. Вже в XVI ст. інок Ілофей оформив московську імперіяльну ідею в теорію Третього Рима, яким мала стати Москва як остання світова столиця. Проголошення Петром російської Імперії увійшло в свідомість народних мас. Деспотична влада та централістична адміністрація стали атрибутами збірної свідомости, як провідної верстви, так і широких мас російського народу. Ця стара імперська традиція відродилась в Сов. Союзі, як тій Рос. Імперії, що поширила владу на країни Центральної Європи а далі за думкою його творців, Леніна та Сталіна, мала б обернутись в Світову Сов. Республіку. Відповідно до того поняття "русского человека" обернулось в поняття "советської людини", щоб пізніше охопити людство в поняття комуніста.

Імперіяльна свідомість питома не одним росіянам, але здається ніде вона не набирала такого розмаху, як саме в росіян. Та свідомість є сильна у британців, які створили світову імперію нашої доби, коли В. Британія панувала над колоніями простором в 140 раз більшим, як її власна територія і людністю в 10 раз численнішою, як її власна. Відповідно до того виплекалась і свідомість британців, господарів тої імперії. Мають подібну свідомість і французи, які прибрали немало заморських колоній і стараються втримати їх ще і тепер. Мали подібну свідомість навіть австрійці, виплекану на основі ідеї цісарства, поскільки влада Відня поширювалась на такі країни, як Угорщину, Галичи-

ну, Хорватію, Чехію, Словаччину. Мали її і турки, володіючи арабськими країнами.

Постає питання, чи два роди свідомости — національна і імперіяльна — можуть співіснувати в тій самій спільноті чи вони виключають одна одну? На нашу думку, ті дві свідомости можуть співіснувати. Нам видається, що бригійці, посідаючи у високій мірі свідомість державну, імперіяльну в той сам час мають вичуття своєї національності, зрізничкованої навіть до ступня регіональності шкотів, галійців і т. д. Тому вони не перемішувались з колоніальними народами і не старались асимілювати тубільців. Натомість французи пробували робити це з арабами Північ. Африки, уважаючи, що з них можна зробити французів. А в тім годі відмовити французам вичуття їхньої національної особистости. Так само і у москалів поряд з їх імперіяльною свідомістю були і є проблески національної свідомости. Але головню в ділянці духовій та культурній.

На основі імперіяльної свідомости та дійсности постає часом імперіяльна цивілізація, що її творцем бувають різні народи, приналежні до спільної держави. Чи Відень напр. не є плодом такої цивілізації? А в кожному разі ним є Ст. Петроград чи нинішній Ленінград. Оскільки Москва має суто національну душу, постільки Петроград посідає виразно імперіяльний стиль. Той сам стиль вичуваємо ми у Пушкіна, у Лермонтова, навіть у Гоголя, не зважаючи на сильні українські елементи, як також двірських портретистів Левицького та Боровиковського. А поряд з цим московську національну душу виявляють твори, Некрасова, Лескова, Островського і багато інших, до Толстого включно. Отже два струмені — національний та імперіяльний — пливають в російській культурі рівнобіжно і два способи думання борються в російській свідомости. Але в російській політичній думці цей другий імперіяльний спосіб думання переважає дуже виразно.

Нам здається, що в большевизмі получились російська національна і імперіяльна настанова, але найменше в нім інтернаціоналістичної ідеї. Духовість москалів виявилась в догматизмі большевиків, який нагадує старовірів чи протопопа Абакума, який дав себе спалити за “тигло”. Соціальна структура московського народу з його “общіною” дала себе відчутти в колгоспі. Відродилась і стара “опрічина” в ЧЕКА чи ГПУ, а в Сталіна віджив цар Іван Грозний. Ідея Третього Риму появилась в формі “Світової Сов. Республіки”. Тим часом Сов. Союз створив систему адміністрації, що своїм централізмом і гієрархією нагадує колишнє “местничество” московських бояр. Ця стара московська традиція дала себе сильно відчутти не лиш в державній машині, але також в партійній організації, ба навіть в організуванні сов. промисловості.

Цікавий під цим оглядом роман Дудинцева “Не хлебом единым”, який є предметом великих дискусій в ССРСР. З нього видно, що совети посунули бюрократизм та гієрархію адміністрації ще дальше, як то було за царської імперії. У них тепер навіть інженери мають уніформу з пагонами та військові ранги до генералів включно. Дарма, що розумування, а особливо фразеологія тої нової большевицької бюрократії, є просякнені ідеологією комунізму, але дух і стиль її є вповні старорежимні, або скорше традиційно московські. Суттєво все зводиться до того, що як колись так і тепер, москалі мусять мати наганячів: ко-

лись — царських чиновників, а тепер партійців. Виглядає, що большевики продовжили стару традицію в тім самім напрямі, що її уложили царі. І дарма, що від упадку Романових змінилось не одне покоління і що провідну верству нині творять вихідці з інших соціальних прошарків, як кол. дворянство, дух її залишився той самий. Отже тут не йдеться про кастову чи класову свідомість, лише про психічне наставлення цілого народу.

Ця пересміність влади і методів новою провідною верствою, від колишнього дворянства та бюрократії разом з продовженням старої імперської ідеї є знаменним і багато де що пояснює. Чи не так було і з Наполеоном, який зміцнив свою імперію на адміністрації, яку уділичив по чотирнадцяти Людовиках, королях Франції. Сталін зробив те саме, побудувавши навіть партійний апарат на централізмі кол. московського царства. І лише цим можна пояснити, як то могло статись, що, маючи на чолі московської влади пересмічності типу Сталіна, Булганіна чи Хрущова, велетенська імперська машина продовжує крутитись, промисловість продовжує розвиватись, воєнні сили Сов. Імперії продовжують загрожувати цілому світові. Всіх їх оживляє збірна імперіяльна свідомість цілого російського народу. І тій свідомості мусів коритись так само грузин Сталін, як колись німкеня Катерина. Це щось глибше, як свідомі воля одиниць чи навіть класів чи каст. Це скорше підсвідомий інстинкт спільноти, що рухає її органами.

Але в остаточнім рахунку ця збірна свідомість москалів може і мусить улягти змінам і не є нічого дивного, наколи б в ній з часом, в певних обставинах, не взяла гору інша струя, національна, над імперською. До того йдеться вже хоч би тому, що большевики посіяли фермент серед самої московської маси. Вони пробудили процес національної кристалізації у етнічних груп, як різного рода, якутів, чувашів, мордвинів і ін., які вкраплені в етнічнім морі московського народу і не розчинені російською культурою. Тепер з тих примітивних племен, з яких 28 є організовані коли не в автономні республіки то в автономні області чи національні округи, виробляються окремі національності. І от в протиставленні до них, як зрештою і до таких завершених націй, що організовані в союзні республіки, російська свідомість набере більш виразних національних рис. Цим шляхом нарешті росіяни через і завдяки большевизмові національно себе усвідомлять і так би мовити самовизначаться. Політичне самовизначення вже почалось хоч би тим, що по XX З'їзді виділено окреме Бюро Компартії для Росії з осідком в Новосибірську.

Цей процес національного самовизначення росіян йтиме тим скорше, чим більше поразок терпітиме імперіяльна ідея. А вона їх вже виявляє. Ще за часів революції росіяни мусіли визнати існування таких націй, як Україна, Грузія, погодитись на їхні національні республіки. Тим самим розбито поняття суцільності “русского народа” і “русської держави”. Прилучення сателітів до Сов. Імперії ще більше розводило ті старі універсальні поняття в уяві росіянина, а натомість сприяло кристалізації його національної свідомості. З часом почався процес заломлювання імперської ідеї через відділювання від Росії Югославії, сепаратизм Польщі та Мадярщини. Став терпіти невдачі і месіанізм комунізму. Прийде час, коли ці заломлення наберуть більшого розго-

ну. Тоді ще більше захитаються росіяни в своїй вірі, що вони є покликані дати світові новий лад. І тоді чи не прийде до точного усвідомлення себе, як нації поза імперською ідеєю?

А коли так, то є на місці запитати себе, чи це національне самовусвідомлення москалів є корисне чи шкідливе для інших головно поневолених Москвою народів? Ми уважаєм, що воно є корисним. Ми вже вказували, що Сов. Імперія є сильна збірною імперіяльною свідомістю москалів, старою державною традицією, автоматизмом інстинкту державного народу. Ослаблення російської потуги, захитання імперіяльної ідеї відбере певність в носіїв її, змусить їх скупчити увагу на вужчих, національних інтересах свого народу, його культури. Свідомість національних, ясно означених завдань, відбере москалям динаміку стихійного гону, силу їхній містичній вірі в імперіяльну мету, які тримала їх століттями в напрузі. І наскільки національна настанова, ба навіть національний егоїзм є менш загрозливий, як імперіяльна ідея, свідчить приклад з поляками. Вони мали національну свідомість ба навіть виключність, а не здолали зломити меншу Галичину. А тим часом російська система робила більші спустошення в душах поневолених народів Росії.

Отже імперіяльна свідомість москалів є приречена на зник вже з причини внутрішніх процесів в московській масі. Приречена вона також і в наслідок зовнішніх обставин. Адже ж ідея імперії є морально і політично скомпромітована в цілім світі антиколоніалістичним рухом, який охопив ціле людство. Ці явища дають перевагу національній свідомості над імперіяльною. Однак ця посідає глибокий змісл і атавістичну звичку до державної організації, який є чисткою імперіяльної свідомості росіян. І той змісл у москалів є сильніший, як у українців чи взагалі у тепер недержавних націй. Власне тому, що старі метрополії, як от Голяндія чи Англія, не зважаючи на поважні внутрішні груднощі і скруту не знають тих конвульсій, що їх зазнають вчорашні колонії, як от Індонезія, чи Індокитай.

“Не є першим обов’язком живого організму згинуту, лишень не датися згинуту, вийти з небезпеки оборонною дорогою. Тому, коли хтось говорить про українську державність, то перше питання, що йому поставимо, буде: як уявляє він господарювання не тільки духовими вартостями України, але і її фізичними силами, її людським матеріалом”.

Юрій Липа — Призначення України, стор. 213

“Доцільне господарювання кров’ю — це є перша прикмета державности, ги в явних, ги укритих формах. Забава в марнотравство крови — це один з найбільших злогинів щодо своєї раси. Легкодухи може думають, що не поносять відповідальности, коли легкодушно закликають до марнотравства крови. Однак це є найцінніше з усіх цінностей України і нема пробаження для тих, що викликали безцільне для раси і Провидіння пролиття крови”.

Юрій Липа — Призначення України, стор. 214

Юрій Липа

Провінція

Від Редакції:

Нижче друкуємо вперше листи д-ра Ю. Липи, зі Західньої України до Андрія Жука у Відні, Австрія. Д-р Ю. Липа від осені 1943 р. лікарував у Яворові, підо Львовом. Листи датовані 1944-им роком, останній з 13 дня липня 1944. На післану Жуком після того до Ю. Липи картку він бже не відповів. Всі сім листів становлять собою певну цілість, якій Ю. Липа дав спільний заголовок. Це до-речі українська Філософічно-соціологічна студія оперта на прикладі Яворова. Листи надіслав до друку Андрій Жук за посередництвом інж. Л. Биковського. Вони на думку Редакції становлять поважний причинок до студії Липіяни. Мо-ва і праьопис оригіналу.

Л И С Т 1

“Для вирішальної боьотби зі злом треба мати в собі чотири правила:

1) Рішучість опирається на силі й доброти.

2) Не йди на угоду зі злом, але й своїх хиб не прикрашуй.

3) Не йди гвалтом проти найбільшої сили. Гвалт викличе в тобі самі хиб.

4) Найбільше переможемо зло, поширюючи добро.

Зрештою покинь самолюбство, а тоді все піде добре”.

(Із старих книг)

Щож тут побачив я на одному з більших куснів Галицької Землі? Велике місто (очевидно Варшава — Ред.) давало змогу заглянути далеко, до всіх кінців світа. Велике місто давало вигоди загальні й особисті. Тут — інакше. Але, як каже мудрість, “по-финь самолюбство, а тоді все піде добре”.

Місцевість, що в ній я перебуваю (очевидно, Яворівщина — Ред.), знаходиться якихсь 140-220 метрів над poziomом моря. Грунти переважно піскові. Процент орних ґрунтів вагається між 22 до 24% загальної площі, отже майже 2, а то й 2½ рази менший, як на врожайній Тернопільщині, чи Херсонщині.

Лісів тут є багато, не менший відсоток, як на лісистій Станіславівщи-

ні: до 60%. Ліси, ці (для) психології населення значать багато, вони сполучують їх з Волинню і “аж із самим Києвом”. Певне лісистість і сприяє великій кількості опадів, та задержує не малу кількість озер і ставів.

Густість населення вагається між 70 до 100 на кв. км. Селяни, яко стан переважають — їх є понад 80% населення. Це хіба одна з найбільших селянських закутин України.

Селянство тут дуже убоге, і то не тільки з огляду на піскові ґрунти, — дві п'яті сільських господарств, це 1 до 5 гектарові господарства. Здавалося б тут, найбільше убожество, і найбільше пригноблені люди. Тимчасом Ви цього в них не відчуєте. На пісках виросло загартоване плем'я, із багатьох оглядів духово сильніше від тих племен, які посіли найплодючіші чорноземи України.

Це видно з їх занять. Вони — самодіяльні. Плекання курей і птахівництва тут більше розвинено, як у всіх інших багатших західних ділянках. Так само перед війною було розвинене й плекання свиней.

З другого боку це є околиці, які живуть із кустарництва (жалупництва). Доморослі купці носять свої виробы по цілім світі на продаж. Не дар-

ма міг я з одною бабою говорити по французьки, а з сільським війтом з Наконечного і по німецьки, і по англійськи. Таких тут більше.

Багато тут гарбарів, кушнірів, а саме містечко, де я є (очевидно — Яворів — Ред.) славне від трста літ із забавкарства. Не брак тут боднарів, мітлярів і спеціалістів від плетення "метрів" з роґожі.

В мойому повіті (Яворівщині) є коло 60-70 тисяч населення. Я їздив по селах наразі лишень кількадесят разів, але за кожним разом не одне відчув, і не одне дійшло до мойого зрозуміння.

Часами дивлячися на лица, згадував я кров і походження. Та й то дуже нелегка річ була і ще буде. Перемішання крові українського народу за часів його історії, ще Грушівський уважав за чудодійне, і вартісне для будуччини. Особисто вважаю теж це за річ вартісну. Адже мій так званий "расизм", чи властиво прихильність до роду, то передовсім-прагнення очистити його душу, дати духовий тип для себе й для світу. Упорядкувати й очистити! — Як занечищену ріку в притчі Івана Липи.

Тут "мій" повіт має багате минуле. Був він на торговельнім тракті Київ-Львів-Краків. Саме місто, Яворів, оснований, як каже традиція, княжим дружинником Явором в XIII-XIV ст. У виразніших історичних поданнях знаходимо Яворів в руках староукраїнського боярського роду Даниловичів. Мати Івана Собіського (1627-1696), походила власне з того роду. Цєю дорогою Яворів з Вільшаницею (тоді ще Вільшаною) дістався в руки Собіського, спочатку яворівського старости, а потім пільного гетьмана.

Собіський оперував військами козацькими й чужинними. Сам він був, здається, радше антипатик поляків і козакофіл. Традиція приписує Собіському осадження в Яворові — ту-

рецьких воєннополоених по Віденській одсічі.

Та ж традиція приписує місцевості Керничка коло Вільшаниці — легенду. Там при джерелі з'явилася Мати Божа козакам і сказала, що Собіський стане царем руської землі і прожене всіх турків і татарів. Відбиття цієї легенди є в старих яворівських колядках.

Мене дивують прізвища й назви сіл.

Ось осади з традицією козацьких хуторів: Сюньки, Тараньки, Баджеге, Окілки.

Ось — з традицією шотландців — Шоти, де стояла важка наємна піхота.

Ось — Вільшина-Вільшаниця, де стояла легка піхота козацька та ще й перевезла в 1620 — церкву з козацької України.

Як Вам сподобаються такі прізвища? Чисто тюркські з кінцівкою "бей": Маковей, Харамбура, — Коабей, або попросту Бий (Бей). Но, а — Серкіс, Гін, Гінджак, Ілик, Лілик, Кархут, Малик — чи не з Малої Азії? А ось і "Далекий Захід" — Бриттан, Фільмес, Шот, або німецькі — Фігель, Келер, Серафін, Линда.

Що скажете на грецькі імена, як Ольбин, Нікода може Каламунецький, або на виленського-татарського Булатовича, чи сербського Миклоша, чи от перського — Хархаліса, це останнє найславніше тут прізвище!

Ба, не бракує тут і козацьких, як Піка, Булавка, Знак, Біжок, Атаманчук, чи взагалі Рубан. — Є щось із боярщини в Духничач, Оленичач, Кулинничач чи Кунанцях. Є й прізвища вищої аристократії, як Сулима.

І що скажете на те все, — яка мішанина! За те дух тут твердий, як у найчистіших кровно околцях Покуття. Може свідомість одності духа приходить із свідомости різноманітності походження?...

кров'ю забувайте за кожним разом. Зрештою, зо всіма нерпиємностями українці завжди ховають трохи й доброї волі.

Не намагайтеся багато зробити сам особисто. Хай інші зроблять це саме, нехай і гірше від Вас, — але це їм дасть більше широкого задоволення.

Делікатними увагами більше вплинете, як довгими проповідями. Проповіді мають то в собі, що їх хочеться виголошувати далі, але зовсім не допомагають у праці.

Величезна більшість українців не має особистих кабінетів, і не є дуже уважна до годин зосередковання своїх ближніх, — не треба бути в відношенню для них педантом з годинником у руці. Подивіться на їх усміхнені обличчя як вони переривають працю, і теж усміхніться до них.

В знайомих способах думання українці чують себе добре, незнайомі способи викликають у них рід внутрішньої паніки. Коли Ви вже хоруете на новість у думанні, старайтеся принаймні ослабити прикре вражіння — якимсь нормальним натяком, або й легким жартом. Люди відітхнуть, а це — добре.

Будьте уважні до слуг і до нижчих людей, бо, назагал, усі українці є для них уважні. Зрештою ці нижчі люди прекрасно відчують ваш внутрішній моральний клімат. Повірте, жоден Рентген вас так не просвітлить, як їхні нераз опушені вділ очі.

Не поспішайте ганити українців. Вони терпеливі на такі догани, і дуже слабо оправдуються. Але, назагал, в них є цінности і то не малі, тільки вони не вміють того висловити.

Так само не піддавайтеся відчасві, придивляючися до української керми. Вона трохи спізнється в останніх століттях. Не хоче нічого обрхувати, — все має якусь убогість мислі, недоробленість, надію на "якось то буде"!

Назагал, цілу боротьбу за існуван-

ня народу бере властиво тип українця. Нераз він той безіменний тип рятував зовсім безнадійні становища.

Хто бачив в своїм часі наші штаби і над Дніпром, і під Полтавою, чи в Хусті той здивується скільки помилок, скільки "халатности" (шляфроковости) було в їх провадженні. Але в загальному випадало незле. Рятували ситуацію командири сотень.

Начальство, провід, наплутає, накрутить, намучить людей всякими приказами і контр-приказами, і вкінці зоставить військо в сліпій вулиці, без орієнтації. Роби, що хочеш, — покажи, що вмієш! І показували і ще як показували.

По вченому можна б це назвати — таланти експромту.

От такий приклад до того, — Чортківська офензива. Хто її придумав, — досі не знати, але люди відчули, що їм треба зробити, і в останній хвилі вдарили так, що опинились далеко в запіллі ворога.

Нехай ніхто з проводу дуже не підкреслює, що він мовляв "провід". Взагалі, українці ніколи не стерплять, щоб їх провід не їв і не спав з ними разом.

Лишається тільки одна вказівка: не відбігай від свого типу! Коли занадто ти вже відбіг від нього, відвернись тільки від чужих (чи й своїх) книжок, — тебе навчать відразу порядку свої ж таки люди.

Наш тип не є такий "сьогоднішній"! Це — старий, вироблений тип. Трапила мені до рук книжка, де згадуються наші прапрадіди з IX століття. Це чисто практична книжка "Стратегікон" візантійського цисаря Маврикія.

Ось приклади, де він пише про нашу кров. "Вони — численні, витривалі, легко зносять спеку, холод, дощ, нагогу, недостатки в їх. До чужоземців, що до них приходять, вони відносяться приязно"...

Часто дивився я на нагі діти, що бігли в осінніх дощах, чи на босих селян

на снігу, або на селянок, що перуть в ополонках підчас зими, — і пригадував ці слова.

“Стратегікон” ще говорить про дивну звичку наших пращурів.

“Коли на них нежданно напасти, вони сходять під поверхню вод, держучи в роті спеціально видовбану, до того грубу тростину. Ці тростини доходять до поверхні води, а вони лежать навзпак на дні ріки і так дихають за їх поміччю. І тоді не можна в жоден спосіб додуматися про їх присутність”.

Цісар Маврикій, великий практик війни, не каже скільки можна так сидіти під водою?... Я думаю, слідкуючи за сучасними подіями, що і 25, — і 30 літ. Тільки, що тепер, українці вибирають до сковання не воду, а всякі короткотривалі світогляди, — і сидять на дні їх, ждучи за старим звичаєм, коли ворог відійде.

Цісар Маврикій помітив, мабуть, також політичні слабкі сторони українців. “Якщо серед них багато вождів, — пише він, — і нема між ними згоди, не дурним би було притягнути декотрих із них на свій бік подарунками, або промовами”.

Радістю сповнилось моє серце, що однак жінки наші вже й одинадцять віків тому були дуже працьовиті і прив’язані до родини, і що взагалі, як каже він, “скромність їх жнок перевищує кожную людську натуру”.

Навіть, тут приглядаючись до жінок подивляти можна цю прив’язаність до сім’ї і нечувану працьовитість. Ніде на Заході, та мабуть, і на Сході нема такого самого відречення для своєї крові.

А це головне. Бо те, що жінки кохають і народжують, те і зветься народ.

(Далі буде)

РЕЦЕНЗІЇ

Russia and her colonies. By Walter Kolarz, published in the United States of America in 1952 by Frederick A. Praeger, Inc., Publishers.

Праця Волтера Коларжа належить до перших спроб дати англomовній читацькій громаді перегляд питання неросійських народів в ССРСР. Спочатку декілька слів про самого автора. Волтер Коларж уродженець Судетів в Чехословаччині. Закінчив празький та лондонський університети, спеціалізуючись в політичних науках. В 20-их рр. працює заграничним кореспондентом для відомого празького часопису “Прагер Прессе” і внаслідок конфлікту з кругами партії мусить покинути Німеччину. Переселюється до Англії, де працює в різних часописах та коментатором для справ заграничної політики в деяких радіостанціях. В 1946 р. виходить друком перша більша праця автора “Myths and realities in Eastern Europe”, яка, згідно з рекламою видавця “спрямована проти націоналістичної нетолерантності в східній Європі”. Уже в тій першій своїй праці Коларж, вправді через пацифістичні окуляри, присвячує досить багато уваги саме “мітичному покликанню” російсько-

го народу, збагачуючи таким чином скількість кандидатів в табір духового русофільства, що, як відомо, належить до значно поширеного явища серед інтелектуальних кругів у західній Європі. Мабуть не без впливу своєрідної конюнктури на ті студії, Волтер Коларж вирішує присвятитись повністю модному “советознавству”, спеціалізуючись ще зокрема в проблемі національностей Советського Союзу. У висліді тих студій читач має нагоду заізнатись з червоною працею автора “Росія і її колонії”, що досить популярна в англійських та американських кругах. Зміст тієї праці усистематизовано автором в десятих більших розділах, а саме: 1) Російська колонізація і советська національна політика, 2) Інтершля Росія (татарська проблема, Башкірія, чуваські землі, “фінська” Росія, швінчінний район), 3) “Ліквідовані” народи (російські німці, кримські татари, калмики), 4) Північно-західний край (Карелія, Балтійські народи), 5) Західний край (Україна, Молдавія, Білорусь), 6) Жидівська проблема, 7) Північно-кавказькі народи, 8) Закавказзя (Арменія, Грузія, А-

зєрбайджан, меншини), 9) Советська Центральна Азия (Казахстан, Кіргізька, Узбекиька, Таджикиька і Туркменська республіки), 10) Советська національна політика як світова проблема.

Як бачимо з наведеного — то автор поставив перед собою досить широкі завдання, що вимагають доброго ознайомлення з багатою літературою, в тому числі також і з літературою, писаною на різних мовах тих національностей, що входять сьогодні в склад ССРСР. В своїй праці Коларж користується майже виключно офіційними советськими джерелами (тільки російськомовними), заявляючи навіть з того приводу в передмові, що він зовсім свідомо відкинув можливості використання “багатої російської еміграційної літератури”, мовляв з уваги на тенденційність у висвітленні деяких проблем. Про українську, чи якусь іншу неросійськомовну літературу говорити не приходиться, ні еміграційної ні з-підсоветської неросійської літератури автор в своїй праці зовсім не використовує, приводить натомість численні пасуси з еміграційної чеської та частинно польської літератури, яка, очевидно, тієї еміграційної тенденційності не виявляє. (гл. напр. промову чеського міністра Ріпки в “Чехословаку”, Лондон, з 20-го жовтня 1944 року).

До позитивів праці слід зарахувати досить широке використання советських російських періодиків, включаючи туди і видання комуністичного Інтернаціоналу. Дуже багато матеріялів бере автор з відомого журналу “Революція і національності”. Шкода тільки, що автор не міг використати теж і раніших випусків того журналу, бо саме випуски за раніші роки приносять багато більш цікавого матеріялу, як видання вже “сталінської епохи”. Як нам відомо, комплект журналу (і інших автором невикористаних видань комісаріату національностей) можна одержати в Губерській бібліотеці в Стемфорді. Фактично тільки випадкове використання советської преси та книжкових видань з 20-их рр. є поважним недоліком в документації автора, бо якщо вже говорити про тенденційність — то ледве чи вибір автора, який користується в основному літературою другої половини 30-их рр. та найновішою, буде щасливий, про що, здається, вже досить доказів дало “колективне керівництво” на чолі з Хрущовим у відомій кампанії, де саме літературі “сталінської епохи” приписується самий ж комуністами значну тенденційність. Автор характеризує “національні ухили” в поодиноких неросійських рес-

публіках не на підставі автентичного матеріялу тієї “націонал-комуністичної літератури” (якої зокрема в Україні і Грузії таки досить багато), але використовує тут критичні відзиви, що йдуть по ортодоксальній лінії партії і, очевидно, представляють всі справи у значно виірвлененому світі.

Абстрагуючи від методологічного підбору матеріялів, що одначе рішуче впливає на такі чи інші висновки автора, нам здається, що Волтер Коларж досить нещасливо зформував саме завдання своєї праці, не поробивши належних уточнень. Вже на вступі автор зазначає, що, говорячи про “колонії”, він має на увазі етнічно не-російські території, отже Україну, Балтійські республіки, Грузію, Вірменію і т. д. “Советський автор, зазначає далі Коларж, ніколи не говоритиме про “колонії” чи “колоніяльну політику” — а вживатиме тут терміну “національна політика” (стор. V). “Ця праця — конклюде автор — вживає термінів “національна політика” і “колоніяльна політика” в приблизно тому самому сенсі. Це не значить, що “національність” і “колонія” є ідентичними поняттями. Колонія це територія, а національність — етнічна група. Дві або й більше національностей можуть утворювати одну колонію” (там же). Стільки Коларж. Ми спеціально навели пасуси з вступних міркувань автора в дослівному перекладі, щоб з’ясувати читачеві величезну навіть термінологічну плутанину автора. Статус колонії в ССРСР це не територіяльне означення, але економічне положення даного неросійського народу, зумовлене економічними взаємовідносинами, скажімо, Грузії і Росії при наявності економічної експлуатації одної країни другою. Зрештою це абеткові відомості з обсягу політекономії, які авторові, очевидно, добре відомі. Мусимо одначе зазначити, що всякі апріорні твердження збуджують зразу і певне недовіря, чого не любить навіть політична серйозніша публіцистика, не говорячи вже про наукову літературу. Тим ми не хочемо сказати, що значна більшість неросійських народів не перебуває в ССРСР в колоніяльному положенні. Навпаки. Хочемо тут тільки сказати, що Коларж у своїй, зрештою, цікавій праці, нічим не уаргументував своїх тверджень, не виявив стану господарської експлуатації Росією неросійських народів, а обмежився до подання деяких показників висоти господарської продукції на даній території (дані автора, зокрема для азізьких республік дуже неточні) та подав деякі загальнікові відомості з еко-

номічної географії великопростірного господарства ССРСР.

Мабуть також не треба переконувати неупередженого читача, що "національна" і "колоніальна" політика в ССРСР не ідентичні поняття, перше значно ширше і в нашому розумінні саме колоніальна політика є економічною "підмурівкою", складовою частиною советської національної політики у відношенні до неросійських народів. Крім того існує ще національна політика в ССРСР у відношенні до російського народу, який одночасно і є суб'єктом тої політики. Того питання автор у праці не торкається зовсім. Щоб не розводитись довше над тою справою цікаво було б почути вяснення автора: як уаргументує він, наприклад, "колоніальність" відомої "українізації" 20-их рр. в Україні (яку, до речі, автор теж інтерпретує на основі російських видань П.К...), що безперечно була частиною советської "національної політики".

В попередніх рядках ми вже підкресливали, що праця Коларжа цікава. Цікаво і легко написана. На 336 сторінках нормальної вісімки старається автор коротко переповісти історію кожного неросійського народу в ССРСР, схарактеризувати його геополітичне положення, з'ясувати економічний потенціал і навіть подати певні міркування про можливі перспективи розвитку даного народу... Отже виклад матеріалу мусить бути стислим, підбір джерел доброякісним. Коларж вміє цікаво і навіть барвисто розповідати, що є доброю прикметою в радієвих коментарях, зрештою фаховій діяльності автора. В науковій літературі цей метод збудує часто великі непорозуміння. Викликає часом і патос. Фальшивий патос. З великою симпатією переповідає, наприклад, автор історію Азербайджану. Основне джерело використаних інформацій: відома праця Гусеїнова: "Об историческом содружестве русского и азербайджанского народов", видання Академії Наук АССР, Баку 1946. У висліді теплі симпатії автора на тлі невірних висновків (у політичній площині), що зачерпнуті з тієї тенденційної пра-

ці, базового джерела для Коларжа. Це саме можна сказати про Україну. Тут найбільш компетентним джерелом для автора виданий в Уфі короткий нарис "Нарис історії України", 1942, стор. 202. Цитувати подібних прикладів можна багато більше. Нам здається, що автор не використав доступної на Заході наукової літератури, тому і його праця в історичній частині робить найслабше враження.

При кінці ще коротко про Україну в інтерпретації п. Коларжа. Українській проблематиці присвячує автор порівняльно досить багато місця, майже у двічі більше як кожній іншій неросійській республіці. Основна теза автора: "Не може бути найменшого сумніву про існування української нації, що деякі російські націоналісти старалися в минулому заперечувати. Однак буде помилкою уважати українців, не зважаючи на їх скількість, нацією рівною своїм характером народам французькому, італійському, еспанському і т. д., так як це хочуть представити екстремісти серед українських націоналістів" (стор. 124). В далішому автора наводимо дослівно в оригіналі:

... "The Ukrainians cannot claim to be historically and culturally a nation so complete that they could afford to cut themselves loose from their Russian neighbours and exist without them.

All foreign invaders fighting Russia had illusions in this respect; they all believed in a separation of Ukraine and Muscovy and conducted their political warfare accordingly. The Swedish King, Charles XII, allied himself with the Ukrainian Cossack Hetman Mazepa; Napoleon came to Russia with the project of a Ukrainian State, "Napoleonide", cutting Russia off from the Black Sea and Dardanelles. The Third Reich of Adolf Hitler also tried to play up the Ukrainian issue against Great Russia". (p. 124)

Розумному досить. Тим пасусом оригіналу бажаємо закінчити нашу рецензію. Читачам журналу рекомендуємо запізнатись з тією працею, видавництву — ближче з'ясувати деякі висновки автора, що будують політичний клімат для цілої праці.

Б. В.

MISCELLANEA

ОДНЕ "ЕСИ" У ШЕВЧЕНКА

Особові форми допоміжного дієслова: еси і т. д. служили в старій українській мові для творення минулого діяльного стану з дієприкметником

минулого часу діяльного стану. Цей дієприкметник (сьогодні вже невідмінний) з особовими займенниками є формою минулого часу: ходив, ходила, ходило і т. д. Самі ж форми до-

поміжного дієслова: єсьм і т. д. зникли сьогодні в літературній мові, лишилася єдина форма є в недієслівних присудках. В деяких говірках вони ще збереглися у скорочених видах, наприклад: ходивем, бувесь, малисьмо, сиділисьте. (На всякий випадок — це не є ніякі полонізми, як дехто думає!).

Ці форми досить часто зустрічаються в українській літературній мові XIX-го століття, зокрема в поетичних творах, "особливо тоді, коли мові надається урочистого або навмисно архаїчного характеру".¹⁾

У Шевченка: "Є р е т и к": "прозрів еси... і став еси... звів еси..." то-що (неправильні форми минулого часу — дісприкетник і допоміжне дієслово).

Та є в Шевченка одне є си без дісприкетника, яке вимагає пояснення або краще сказавши доповнення, щоб його правильно зрозуміти:

Добре еси, мій кобзарю!
Добре, батьку, робиш,
Що співати, розмовляти
На могилу ходиш! "П е р е б е н д я"

Очевидно, було б помилкою думати що тут маємо справу з формою "добре еси робиш", яка була б неправильна і нічим невинуватана. Це місце треба розуміти так: Шевченко пропустив слово: р об и в (licentia poetica), отже це слово треба доповнити і тоді (з контексту) ясно вийде таке: добре робиш еси (давніше) і добре робиш (тепер), що співати-розмовляти не могилу ходиш.

В. Винницький

ДО ЕТИМОЛОГІЇ СЛОВА "КОЛЯДА"

В навечер'я Христового Різдва сплелися з християнськими звичаями відсвяткування народження Христа і давні дохристиянські звичаї, які аж

¹⁾ Ф. П. Медведєв: Історична граматики української мови. Харків 1955, стор. 175.

ніяк не відносяться до культу християнського свята, а саме: згадується душі усіх денебудь померлих (членів роду), запрошуючи їх взяти участь у цих поминках. (Гуццүли здмухували лави, сідаючи до вечері, щоб не прісісти якоїсь душі). Приношено в жертву душам померших плоди природи, головню варену пшеницю, приправлену медом (символом життя) і маком (символом сну-смерти). Це звалось Ко ли в о. Наросток -иво, -як у печиво, м'ясиво і т. д. Цю сумішку плодів природи перед жертвуванням споживали члени родини (кушали), при чому згадувалося душі померших і ворожилося, (як тепер при куті), а решту ставилося як жертву душам померших. (Християни теж лишали на столі страви, щоб душі мали чим поживитись, дещо зі страв розсилали теж своїкам — рід жертвування). Якщо взяти під увагу християнські парастаси, ті задушні церковні відправи, на які теж ставили всяке вариво (головню пшеницю) і печиво (теж з пшениці), то це теж дохристиянський звичай жертв за душі померших.

Пріпускати треба, що обопільне споживання (живими і мерцями) Ко ли ва і звалось коляда (яда — ідження колива). Очевидно — це покищо тільки обгрунтований здогад. Коли появилася це слово "коляда" тяжко тепер без відповідних матеріалів ствердити.

Пояснювання походження слова коляда від латинського KALENDAE (— перший день кожного місяця) аж ніяк не обгрунтоване в зв'язку з українськими звичаями.

Є ще слово калянди, яким в мовах західньої Європи, визначалося релігійне середньовічне товариство, яке сходилося кожного місяця в перших днях на молитви за померших і на пиятику.

В. Винницький

РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ

двомісячний журнал української державницької думки
Видає: Видавнича С-ка "Золоті Ворота" в Торонто, Канада
Редагує Колегія

Редакція застерігає собі право скорочувати і виправляти матеріали. Статті поодиноких авторів не конче мусять висловлювати думки Редакції. Анонімних матеріалів і статей не поміщуємо. Передруки дозволені тільки за поданням джерела.

В редакційних справах звертатись на адресу:

P. O. Box 1864 Denver 1, Colo., U. S. A.

Адреса Адміністрації:

GOLDEN GATE Publishing Co., P. O. Box 15 Stn. "B", Hamilton, Ont. Canada

Річна передплата \$3.— Поодиноке число \$0.50

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

ЛИСТИ ДО ПРИЯТЕЛІВ

НЕЗАЛЕЖНИЙ МІСЯЧНИК УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРНОЇ ТА СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ

Річна передплата \$3.00

Замовляти:

Letters to Friends, P.O. Box 428, Newark, N.J., U.S.A.

У В-ві "Молоде Життя уже появився перший
том монументального твору

ЕНЦИКЛОПЕДІЯ УКРАЇНОЗНАВСТВА

(словникова частина)

Видає НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ім. ШЕВЧЕНКА

Гол. редактор: Проф. Д-р В. Кубійович

Прохаємо вносити передплату на чотири томи (двадцять зошитів, 1600 стор. енциклопедичного формату), в полотняних обкладинках і охоронних картонах.

Передплату — \$50 — за цілість можна сплатувати догідними місячними або двомісячними ратами. Проспекти видання висилаємо безкоштовно.

Звертатись, прохаємо, на адресу представника В-ва д-ра Богдана Винара:

**B. WYNAR, P. O. BOX 1864
Denver 1, Colorado, U. S. A.**

Д-р ЮЛІАН ВАССИЯН
Одиниця й суспільність

(Суспільно - філософічні нариси)
З передмовою ЗИНОВІЯ КНИША
Ціна — \$1.00.

Замовляти в Видавництві "Золоті Ворота"
на адресу:

GOLDEN GATE PUBL. CO.
P. O. Box 15 Stn. "B", Hamilton, Ont.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ!

ЧИТАЙТЕ!

Н О В І Д Н І

Універсальний ілюстрований місячник, в якому співпрацюють
видатні наші письменники, критики та вчені.

Умови передплати (на рік):

Канада — 3.00 дол., ЗДА — 3.50 дол., Англія та Австралія — 30 шіл.
Всі інші країни рівновартість 3.00 ам. дол.

Замовляти журнал:

NOVI DNI P. O. Box 452 Term. "A", Toronto, Ont. Canada.

У Видавництві "Зелена Буковина" появилася і знаходиться у продажі

"БУКОВИНА - ЇЇ МИНУЛЕ Й СУЧАСНЕ"

монументальна праця

під редакцією д-ра Д. Квітковського, проф. Т. Бриндзана і А. Жуковського
та при співпраці більше як 60 співробітників.

Твір охоплює історичну, географічну, економічну, культурну, церковну
ділянки.

Книжка появилася на гарному папері, має 960 сторінок, 300 ілюстрацій;
до книжки долучено дві кольорові географічні карти Буковини.

Ціна книжки: за Океаном — 10 дол. (в полотноїй оправі — 12 дол.),
в Європі рівновартість 8 дол. (в оправі 10 дол.).

Висилаємо книжку тільки за попереднім вплатам належності.

Замовлення і передплату слати на адреси наших Представників:
Франція і Центральне Представництво: P.I.U.F. ("ZELENA BUKOVYNA"), 3, rue
du Sabot, Paris 6e.

Австрія: Petro Babycz, Wien IV, Blechturm-gasse 18/8.

Австралія: Wol. Bilynskij, 32 Anderson St. Nth. Richmond E. Melbourne, Victoria.

Англія: Adrian Kohut, 95, Clarendon Rd., London W. II.

Канада: D. Bilak, 28 Northumberland St., Toronto, Ont.

ЗДА: Filaret Lukianowycz, 8030 St. Martin's Lane, Philadelphia 18, Pa.